

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК І СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Навчально-методичні матеріали

Олена Богданова

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Кафедра соціології
Факультет соціальних наук і соціальних технологій

ОЛЕНА БОГДАНОВА

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

КИЇВ

2014

УДК 316.7
ББК 60.5

Богданова О. В. Соціологія релігії: Навчально-методичні матеріали. Електронне видання / Олена Володимирівна Богданова. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2014. – 82 с.

У виданні представлені навчально-методичні матеріали авторського курсу «Соціологія релігії», що викладається з 2006 року на бакалаврській програмі кафедри соціології факультету соціальних наук і соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія» для студентів за спеціальністю «соціологія». Матеріали містять тематичний огляд навчальної дисципліни, специфікацію основних і додаткових джерел до кожної теми, рекомендації та вимоги щодо поточного й підсумкового контролю знань, деталізацію рейтингової системи оцінки знань, а також приклади матеріалів дослідницької складової курсу. Видання призначене для студентів і викладачів суспільствознавчих і гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Рецензенти

Филипович Л. О., доктор філософських наук, професор, завідувач відділу історії релігії та практичного релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

Марченко А. М., кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Хромець В. Л., кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник Центру дослідження релігій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Схвалено рішенням кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
Протокол № 7 від 18 листопада 2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету соціальних наук і соціальних технологій
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
Протокол № 15 від 11 грудня 2014 р.

ЗМІСТ

Організаційно-методична характеристика навчальної дисципліни.....	4
Лекційні заняття: тематичний огляд.....	7
Семінарські заняття: питання до розгляду та джерела.....	13
Дослідницький компонент навчальної дисципліни: вимоги та методичні рекомендації.....	30
Опис компоненту, рекомендації та вимоги.....	30
Приклади ґайдів напівструктурованих глибинних інтерв'ю.....	38
Додаткові форми семестрової роботи.....	55
Додаткові форми проміжного контролю знань.....	55
Бонусні форми роботи.....	56
Підсумковий контроль знань: питання та методичні рекомендації.....	64
Підсумкова контрольна робота.....	65
Залікове аудиторного есе.....	75
Перевірка залишкових знань.....	76
Рейтингова система оцінки знань студентів.....	81
Умови формування навчального рейтингу.....	81
Категорії оцінок за чинними національною системою оцінювання та Європейською кредитно-трансферною системою (ЄКТС).....	82

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Освітньо-кваліфікаційний рівень: *бакалавр*

Галузь знань: *0301 – соціально-політичні науки*

Напрямок підготовки: *6.030101 – соціологія*

Академічна характеристика

Рік навчання – 3

Семестр – 5 (осінній)

Кількість годин на тиждень – 4

Статус курсу – вибіркового

Цикл навчального плану – професійної та практичної підготовки

Кількість кредитів ЄКТС – 4,5

Загальний обсяг годин – 162, з них:

- лекційних – 28,
- семінарських – 26,
- самостійної роботи – 108.

Вид підсумкового контролю: залік

«Соціологія релігії» є вибірковою навчальною дисципліною циклу професійної та практичної підготовки студентів за напрямом «соціологія». За рівнем складності курс орієнтований на студентів 3 р.н.; запис дозволено також студентам 4 р.н. відповідного напрямку підготовки. Студенти, які навчаються за іншими напрямами підготовки, можуть прослухати курс як навчальну дисципліну циклу вільного вибору студента за умови попереднього успішного опанування базового курсу з соціології та розуміння основ якісних і кількісних методів досліджень у соціальних науках.

Робоча мова аудиторних занять – українська; основні джерела до семінарських занять – українською, англійською та російською мовами.

Відповідно, для успішного опанування матеріалу курсу необхідне володіння на належному рівні відповідними трьома мовами.

Курс має на меті дати студентам базове розуміння концептуально-методологічних засад вивчення релігії в соціології та актуальних питань соціології релігії. Під час опанування курсу студенти мають можливість ознайомитися з тим, як різні релігійні системи та рухи впливають на життя окремих індивідів, груп людей та цілих суспільств і як зміни у світських царинах трансформують релігійні інституції; розглянути релігію і як консервативну силу, що виправдовує чинний лад, і навпаки – як важливий рушій соціальних змін. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям розвитку релігії: в рамках курсу студенти аналізують, якою мірою справдилися очікування соціологів щодо дедалі ширшої секуляризації та які релігійні системи та течії формуються сьогодні у світі, а також розглядають контроверсійні соціальні аспекти ісламу – релігії, питома вага якої у світі зростає найбільшими темпами. З метою розвитку фахових дослідницьких навичок у курсі передбачена практична частина з вивчення сучасної релігійності в Україні.

У результаті успішного опанування курсу студенти мають:

- знати основні поняття й концепції, застосовувані в соціологічному аналізі релігії (секуляризація, сакралізація, релігійна економіка, афективні й інструментальні зв'язки, релігійна соціалізація, релігійний ексклюзивізм, індивідуалізація релігійності тощо);
- розуміти місце соціології релігії в системі академічного знання, специфіку соціологічного погляду на релігію;
- знати фахову оцінку рівня релігійності у світі та сучасних релігійних трендів;
- вміти концептуалізувати й операціоналізувати поняття релігії та релігійності;
- розуміти вплив релігії на індивідуальне життя;
- розрізняти види релігійних груп й організацій;
- розуміти шляхи впливу релігії на соціальну структуру й соціальної структури на релігію;
- вміти аналізувати контроверсійні питання соціальних аспектів релігії (гендерні, економічні й політичні).

№	Назва теми або виду підсумкової самостійної роботи	Кількість годин			
		разом	лекційних	семінарських	самостійної роботи
1	Соціологічний погляд на релігію	8	2	1	5
2	Ключові поняття соціології релігії. Проблеми концептуалізації та операціоналізації релігійності	9	2	2	5
3	Виклики формування світових статистичних даних щодо релігійності. Емпіричне вивчення релігії в соціології	8	2	1	5
4	Релігійна соціалізація та вплив релігії на індивідуальне життя	9	2	2	5
5	Релігійні групи та релігійні організації	9	2	2	5
6	Гендерні аспекти релігії	9	2	2	5
7	Релігійні погляди та практики в сучасній Україні	9	2	2	5
8	Студентський дослідницький проект з вивчення сучасної релігійності в Україні	29	2	2	25
9	Релігія та соціальна структура	9	2	2	5
10	Релігія та економічний розвиток суспільства	9	2	2	5
11	Релігія, політичні режими та суспільно-політичні трансформації	9	2	2	5
12	Сучасний іслам: стереотипні уявлення та дійсність	9	2	2	5
13	Новітні релігійні течії в контексті модернізації суспільств	9	2	2	5
14	Чи справджуються очікування дедалі ширшої секуляризації?	9	2	2	5
15	Фінальна підготовка до підсумкової контрольної роботи (повторення й узагальнення матеріалу)	9	0	0	10
16	Фінальна підготовка до залікового есе (повторення й узагальнення матеріалу)	9	0	0	8
	Разом	162	28	26	108

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТА: ТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД

1. Соціологічний погляд на релігію (2 год.)

Значущість релігії у сучасному світі, або «Чому соціологи вивчають релігію?» Релігія як світогляд, організація та соціальна інституція в суспільствознавчому аналізі. Актуальність доробку Макса Вебера як засновника дисципліни «Соціологія релігії». Механізми впливу релігії на соціальні зв'язки людини та на суспільство в цілому. Соціологічний погляд на сучасну релігійну картину світу: релігійні особливості в культурах Заходу та Сходу; ідеологічний вплив монотеїзму та його альтернатива. Взаємозалежність інституції релігії з іншими соціальними інституціями. Соціальні (дис)функції релігії.

Науки про релігію: релігієзнавство, історія, соціологія, психологія релігії та інші. Специфіка соціологічного та психологічного підходів до вивчення релігії. міна парадигми в суспільствознавчих і психологічних дослідженнях релігії. Міждисциплінарний характер сучасних досліджень релігії та релігійності.

2. Ключові поняття соціології релігії. Проблеми концептуалізації та операціоналізації релігійності (2 год.)

Концептуалізація ключових понять: релігія, релігійність, духовність, атеїзм, агностицизм, світові релігії, секуляризація, сакралізація. Основні типи показників рівня та специфіки релігійності: самоідентичність, повідомлення про наявність (відсутність) певних релігійних поглядів і практик (індивідуальних або колективних). Ключові індикатори релігійної самоідентичності: декларація релігійної афілеації, визначення себе як релігійної людини або зацікавленої в священному, надприродному тощо. Ключовий індикатор релігійних поглядів – віра в продовження свідомого існування після смерті (віра в душу, життя після смерті, рай, пекло, реінкарнацію). Ключові індикатори релігійних практик: молитва (індивідуальна або колективна), участь у колективних релігійних практиках. Приклади

інших індикаторів, застосовуваних у міжнародних порівняльних дослідженнях рівня та специфіки релігійності.

3. Виклики формування статистичних даних щодо релігійності світу. Емпіричне вивчення релігії в соціології (2 год.)

Статистика щодо релігійності світу, джерела та принципи її формування. Релігійна мапа сучасного світу. Різноманіття конфесій та напрямів у світових релігіях.

Проблема об'єктивності в дослідженнях релігії. Переваги, обмеження, методичні та етичні виклики при застосуванні кількісних і якісних методів соціальних досліджень у вивченні релігійних феноменів.

Дані міжнародних репрезентативних опитувань у відкритому доступі: Європейське дослідження цінностей (European Values Study, EVS, <http://www.europeanvaluesstudy.eu>), Міжнародна програма соціальних опитувань (International Social Survey Programme, ISSP, <http://www.issp.org>), Світове дослідження цінностей (World Values Survey, WVS, <http://www.worldvaluessurvey.org>).

4. Релігійна соціалізація та вплив релігії на індивідуальне життя. (2 год.)

Два основні типи прийняття релігійної ідентичності: внаслідок первинної соціалізації vs. релігійне навернення. Когнітивний та емотивний аспекти релігійного навернення. Сценарії набуття, втрати та зміни релігійної ідентичності. «Вершинний досвід» як можливий чинник набуття та збереження релігійної ідентичності. Значення афективних й інструментальних зв'язків людини в релігійній громаді та поза нею у набутті, збереженні, зміні або втраті релігійної ідентичності. Можлива (дис)функціональність для індивіда його/її релігійної афіліації. Західні дослідження зв'язку між релігійністю, здоров'ям та суб'єктивним благополуччям особистості. Західні дослідження динаміки релігійності протягом життя індивіда.

5. Релігійні групи та релігійні організації (2 год.)

Типологія релігійних організацій у соціології: церкви, секти, конфесії (деномінації) та культи. Ознаки тоталітарних релігійних груп та випадки маніпулятивного використання поняття «секта» в релігійному та політичному дискурсі; специфіка вживання поняття «секта» в соціологічному дискурсі. Організаційний вимір функціонування релігійних груп й організацій. Рекрутингові стратегії релігійних організацій і джерела фінансування. Наслідки збільшення кількості членів релігійної групи для її функціонування. Ієрархія та бюрократична структура в релігійних організаціях. Концепція релігійної економіки та її застосування для прогнозування динаміки релігійних процесів.

6. Гендерні аспекти релігії (2 год.)

Поняття андроцентризму в контексті соціології релігії. Релігієзація патріархатних культурних практик та соціальні аспекти гендерної (не)рівності в релігійних доктринах і релігійних організаціях. Домінування андроцентричних поглядів і практик в іудаїзмі, християнстві, ісламі, буддизмі та індуїзмі; непатріархатні релігійні альтернативи. Феміністичні виклики патріархатним інтерпретаціям і практикам у світових релігіях. Рухи за надання жінкам права бути посвяченими в духовний сан у християнському віросповіданні: досягнення й поразки. Поєднання релігійної та ЛГБТ ідентичностей.

7. Студентський дослідницький проект з вивчення сучасної релігійності в Україні: рекомендації, вимоги, попереднє обговорення можливих тем (2 год.)

Загальні поради щодо вибору теми й планування дослідницького проекту; інформація про теми та результати дослідницьких проектів минулих років. Переваги й обмеження застосування якісних методів для вивчення сучасної релігійності в українському суспільстві. Рекомендації щодо критеріїв відбору респондентів, розробки гайду напівструктурованого глибинного інтерв'ю, техніки інтерв'ювання,

аналізу та узагальнення результатів. Типові помилки при інтерв'юванні та узагальненні результатів дослідження. Питання етики й особистої безпеки при реалізації дослідницького проекту. Вимоги щодо участі в проекті та попереднє обговорення можливих тем.

8. Релігійні погляди та практики в сучасній Україні (2 год.)

Рівень та специфіка релігійності українського суспільства, згідно з даними репрезентативних опитувань громадської думки (ISSP, Центр Разумкова). Значення вибору індикатору релігійності для висновків щодо рівня релігійності певного суспільства: на прикладі даних для України. Рівень та специфіка релігійності українського суспільства, порівняно з іншими європейськими країнами (за даними EVS). Тенденції до індивідуалізації, приватизації та синкретичності релігійності в сучасному українському суспільстві. Деякі розбіжності в даних EVS, ISSP та Центру Разумкова щодо релігійності населення України та можливі причини цих розбіжностей. Дані державної статистики щодо кількості релігійних громад і релігійних організацій в Україні, а також динаміки змін у їхній кількості. Релігійний ексклюзивізм у поглядах релігійних лідерів та населення України.

9. Релігія та соціальна структура (2 год.)

Взаємозалежності інституцій релігії, політики, економіки, освіти та сім'ї. Відображення світських уявлень про соціальні ролі та соціальну справедливість у релігійних доктринах та функціонуванні релігійних організацій. Релігійна легітимація соціальної нерівності та політичного режиму. Реформаторський потенціал релігійних громад. Значення для мобілізації реформаторських рухів доктрин приватного й соціального шляхів спасіння (у християнстві), доктрин служіння та духовного розвитку, розвиненості мережі релігійних організацій. Секуляризація та її наслідки для соціальної структури.

10. Релігія та економічний розвиток суспільства (2 год.)

Поняття економічного розвитку, багатства й капіталізму в контексті вивчення взаємовпливів релігійних й економічних інституцій. Вплив релігійності суспільства на його економічний розвиток: три конкурентні висновки в соціології та їхнє обґрунтування. Доробок Макса Вебера щодо впливу релігії на економічний розвиток суспільства, його уточнення та критика: Курт Самуельсон, Вернер Зомбарт, Андре Франк, Роберт Белла, Рендал Коллінз, Майкл Манн, Стівен Сандерсон і Джолін Лоукс. «Моральна основа відсталого суспільства»: дослідження Едварда Бенфілда факторів економічного розвитку на прикладі італійського досвіду (релігійні аспекти) та його критика.

11. Релігія, політичні режими та суспільно-політичні трансформації (2 год.)

Релігія як фактор, що може перешкоджати суспільно-політичним змінам або сприяти їм. Світоглядні й організаційні аспекти релігії, що можуть сприяти або перешкоджати демократизаційним рухам. Релігійні аспекти протестних рухів за лідерства Мохандаса Ганді у Південній Африці (1897-1915) та Індії (1915-1948); протестному русі за громадянські права афро-американців у США. (Не)участь релігійних організацій в українському суспільно-політичному русі (Євро)Майдан. Політизація релігії та релігієзація політики. Практичні виклики розмежування релігійних, політичних й освітніх інституцій.

12. Сучасний іслам: стереотипи та реалії в царинах культури й політики (2 год.)

Поширені стереотипні уявлення щодо ісламу. Культурне різноманіття ісламського світу. Важливість розрізнення релігійних і специфічних культурних елементів у поглядах та практиках людей мусульманського віросповідання. Конфлікти та співпраця між християнськими та мусульманськими спільнотами й суспільствами: політичні, економічні та культурні чинники. Політизація ісламу та ісламізація політики.

«Ісламське Відродження» та ісламські фундаменталістські рухи. Релігійний фундаменталізм як крос-культурне явище.

13. Новітні релігійні течії в контексті модернізації суспільств (2 год.)

Наслідки використання сучасних комунікаційних технологій (телебачення, радіо, Інтернет) для поширення релігійної інформації: уніфікація vs. фрагментація та поляризація релігійних напрямів. Тенденції до синтезу результатів наукових досліджень і релігійної картини світу. Послаблення патріархатних поглядів у нових релігіях і релігійних течіях: на прикладі багаї, рідновірства, рерихівського й теософського рухів, руху Нової епохи (New Age).

14. Чи справджуються очікування дедалі ширшої секуляризації? (2 год.)

Поняття секуляризації на макро- й мікрорівні. Прогнози соціологів щодо дедалі ширшої секуляризації. Ключова теза теорії секуляризації: секуляризація суспільства є одним із наслідків його модернізації. Множинність інтерпретацій теорії секуляризації. Секуляризація на макрорівні: частковий успіх і поразка теорії секуляризації. Тенденції змін у релігійності модернізованих суспільств у контексті демократизації: секуляризація на макрорівні, індивідуалізація та приватизація релігійності, посилення релігійного синкретизму та релігійної толерантності, послаблення релігійного ексклюзивізму, актуалізація проблематики гендерної рівності в царині релігії, спроби синтезу науки й релігії.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ: ПИТАННЯ ДО РОЗГЛЯДУ ТА ДЖЕРЕЛА

Семінар 1. Соціологія релігії: загальний огляд (4 год.)

1. Значущість релігії у сучасному світі, або «Чому соціологи вивчають релігію?»
2. Специфіка соціологічного підходу до вивчення релігії
3. Методологія соціології релігії та проблема об'єктивності в дослідженні релігії.
4. Концептуалізація й операціоналізація ключових понять соціології релігії: релігія, релігійність, духовність, атеїзм.
5. У чому актуальність доробку Макса Вебера як засновника дисципліни «Соціологія релігії», який понині залишається її натхненником? Якими є механізми впливу релігії на соціальні зв'язки людини та на суспільство в цілому?
6. Соціологічний погляд на сучасну релігійну картину світу: релігійні особливості в культурах Заходу та Сходу; ідеологічний вплив монотеїзму та його альтернатива.
7. Сучасна зміна парадигми в соціології релігії.

Основні джерела

Вілсон Б. Розділ III. Культура та релігія: Схід і Захід // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – С. 111–133 («Роль релігії в сучасних культурах», «Культурні контури релігії на Заході», «Ідеологічний вплив: монотеїзм та його альтернатива»).

Маріянський Я. Можливості та межі соціології релігії // Релігія в сучасному світі. Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Львів: Видавництво «Свічадо», 2007. – С. 107–109.

Маріянський Я. Соціологічні виміри релігійності // Релігія в сучасному світі. Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Львів: Видавництво «Свічадо», 2007. – С. 109–125.

Додаткові джерела

Бронк А. Науки про релігію / Анджей Бронк // Релігія в сучасному світі: матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Генрика Зімоня. – Львів: Видавництво «Свічадо», 2007. – С. 17–40.

Вебер М. «Интеллектуальная честность» как принцип научного познания религии / Макс Вебер // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 145–

Вебер М. Религиозные идеи и интересы / Макс Вебер // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 313–327.

Вебер М. Религиозное неприятие мира / Макс Вебер // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 562–594.

Вебер М. Социальная психология мировых религий / Макс Вебер // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 441–467.

Вілсон Б. Соціологія релігії як наука // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – С. 21–63.

Вілсон Б. Функції релігії в сучасному суспільстві // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – С. 65–110.

Смирнов М. Ю. Социология религии: Словарь / Михаил Юрьевич Смирнов. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2011. – 412 с.

Франкл В. Религиозность как поиск смысла жизни / Виктор Франкл // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 375–379.

Фромм Э. Типы религии и религиозного опыта / Эрих Фромм // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 364–374.

Berger P.L. Reflections on the Sociology of Religion Today / Peter L. Berger // Sociology of Religion. – 2001. – V. 62, № 4. – P. 443–454.

Dillon M. Why Study Religion? / Michele Dillon // The Sociology of Religion in Late Modernity // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 7–9.

Johnstone R. L. A Sociological Definition of Religion // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1975. – P. 12–22.

Johnstone R. L. The Measurement of Religiosity // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1975. – P. 39–58.

Sherkat D.E., Ellison Ch.G. Recent Developments and Current Controversies in the Sociology of Religion / D.E. Sherkat, Ch.G. Ellison // Annual Review of Sociology. – 1999. – Vol. 25. – P. 363–394.

Wuthnow R. Studying Religion. Making it Sociological / Robert Wuthnow // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 16–30.

Семінар 2. Релігійна соціалізація та вплив релігії на індивідуальне життя (2 год.)

1. Шляхи набуття, втрати та зміни релігійної ідентичності.
2. Релігія та афективні й інструментальні зв'язки людини.
3. Динаміка релігійності протягом життя індивіда.
4. «Вершинний досвід» (А. Маслоу): чинник набуття та збереження релігійної ідентичності?

Основне джерело

Johnstone R. L. Becoming Religious // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1975. – P. 77–98.

Додаткові джерела

Богданова О. В., Дудко Є. С. Чинники набуття релігійної ідентичності багаї (на прикладі сценаріїв навернення вірян київської громади) / О. В. Богданова, Є. С. Дудко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2013. – № 4 (20). – С. 40–48.

Зиммель Г. Религиозный элемент в отношениях между людьми // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 209–225.

Лукач Д. Повседневная жизнь, частный индивид и религиозная потребность / Д. Лукач // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 380–414.

Скокова Л. Автобіографічні повідомлення як джерело у дослідженні проблеми релігійної ідентичності: кейс-стаді // Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Людмила Скокова. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 137–165.

Dillon M., Wink P. Religiousness and Spirituality: Trajectories and Vital Involvement in Late Adulthood // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by

M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 179–189.

Hood R.W. Jr. Chapter 8. Conversion, Spiritual Transformation and Deconversion // *The Psychology of Religion: an Empirical Approach* / R.W. Jr. Hood, P.C. Hill, B. Spilke. – 4th ed. – New York, London: the Guilford Press, 2009. – P. 206–243.

Maslow A. Religions, Values, and Peak-Experiences / Abraham H. Maslow. – N.Y.: Wiking Press, 1971. – 123 p.

Sherkat D. Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency / Darren Sherkat // *Handbook of the Sociology of Religion* / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 151–163.

Smith C. Why Christianity Works: an Emotions-Focused Phenomenological Account / Christian Smith // *Sociology of Religion*. – 2007. – Vol. 68, № 2. – P. 165–178.

Семінар 3. Релігійні групи та організації (2год.)

1. Закономірності функціонування релігійних груп.
2. Типологія релігійних організацій у соціології: церкви, секти, конфесії (деномінації) та культи.
3. Ієрархія та бюрократична структура в релігійних організаціях.

Основне джерело

Johnstone R. L. Religion as Social Organization // *Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion* / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1975. – P. 99–131.

Додаткові джерела

Вебер М. «Церкви» і «секти» у Північній Америці / Макс Вебер // *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – С. 381–396.

Вілсон Б. Соціологія сект // *Соціологія релігії* / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – Харків: Акта, 2002. – С. 173–224.

Сорокин П. Религиозные группы и перегруппировки / Питирим Сорокин // *Религия и общество: хрестоматия по социологии религии* / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 259–265.

Трельч Э. Церковь и секта / Эрнст Трельч // *Религия и общество: хрестоматия по социологии религии* / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 226–237.

Ammerman N. T. Religious Organizations and Narratives of Identity // Religious Identities and Religious Institutions / Nancy. T. Ammerman // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 217–220.

Chang P. M. Y. Escaping the Procrustean Bed: A Critical Analysis of the Study of Religious Organizations, 1930–2001 / Patricia M. Y. Chang // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 123–136.

Finke R., Stark R. The Dynamics of Religious Economies / Roger Finke, Rodney Stark // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 96–109.

Reese Th. J. Inside the Vatican: the Politics and Organization of the Catholic Church. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998. – 317 p.

Семінар 4. Релігія та соціальна структура (2 год.)

1. Релігія як фактор, що виправдовує та формує соціальну структуру:
 - вплив соціальної структури на релігію;
 - вплив релігії на соціальну структуру.
2. Секуляризація та її наслідки для соціальної структури.

Основні джерела

Леви-Брюль Л. Социальная обусловленность религиозных представлений и институтов // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 252–258.

Johnstone R. L. Religion in Society: the Interdependent Relationship // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1975. – P. 132–155.

Додаткові джерела

Вебер М. Напрями і щаблі релігійного заперечення світу / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – С. 437–478.

Вебер М. Религия и социальный статус // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 266–311.

Вілсон Б. Секуляризація та її негативні наслідки // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – С. 294–330.

Вілсон Б. Функції релігії в сучасному суспільстві // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – С. 65–110.

Кудрявцев М. К. Кастовая система в Індії / Михайл Константинович Кудрявцев. – М.: Наука, 1992. – 262 с.

Паращевін М. А. Релігія в соціокультурній теорії Пітирима Сорокіна // Інтегративна роль релігії: історико-соціологічний нарис / М. А. Паращевін / НАН України; Інститут соціології. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 92–99.

Паращевін М. А. Феноменологічні теорії соціальної ролі релігії // Інтегративна роль релігії: історико-соціологічний нарис / М. А. Паращевін / НАН України; Інститут соціології. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 86–91.

Wuthnow R. Overcoming Status Distinctions? Religious Involvement, Social Class, Race, and Ethnicity in Friendship Patterns // Sociology of Religion. – 2004. – Vol. 62, № 4. – P. 423–442.

Семінар 5. Гендерні аспекти релігії (2 год.)

1. Андроцентризм і гендерна (не)рівність у царині релігії.
2. Роль жінки й чоловіка в родині та суспільстві в рамках різноманітних релігійних систем.
3. Проблема священнослужительства жінок.
4. Поєднання релігійної та ЛГБТ ідентичностей.

Основні джерела

Chapter 9. Adam, Eve, and Steve // Religion Matters: What Sociology Teaches Us About Religion in Our World / Michael O. Emerson, William A. Mirola, Susanne C. Monahan. – Allyn & Bacon. – 2011. – P. 134–158.

Schussler Fiorenza E. Women in the Early Christian Movement / Elisabeth Schussler Fiorenza // Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion / Ed. by Carol P. Christ and Judith Plaskow. – HarperOne (HarperCollins Publishers), 1992. – P. 84–92.

Stone M. When God Was a Women / Merlin Stone // Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion / Ed. by Carol P. Christ and Judith Plaskow. – HarperOne (HarperCollins Publishers), 1992. – P. 120–130.

Додаткові джерела

Исак Ф. О сосуществовании с лицами другого пола // Быть мусульманином / Фарид Исак; пер. с англ. Н. Лебедевой. – М.: Фаир-Пресс, 2002. – С. 195–240.

Різебродт М. Фундаменталізм і політична мобілізація жінок // Повернення релігій. Фундаменталізм та «Боротьба культур» / Мартин Різебродт / Пер. з нім. Р. Мов'як. – Львів: Ахілл, 2005. – С. 110–131.

Aldridge A. Women Priests: From Exclusion to Accommodation / A. Aldridge // The British Journal of Sociology. – 1994. – Vol. 45, № 3. – P. 501–510.

Ecklund E. H. Catholic Woman Negotiate Feminism: A Research Note / E. H. Ecklund // Sociology of Religion. – 2003. – Vol. 64, № 4. – P. 515–524.

Lehman E.C., Jr. Women's Path into Ministry: Six Major Studies / E. C. Lehman, Jr. // Pulpit & Pew Research Reports. – 2002. – № 1. – P. 1–38.

Neitz M. J. Gender and Culture: Challenges to the Sociology of Religion // Sociology of Religion. – 2004. Vol. 65, № 4. – P. 391–402.

Neitz M. J. Becoming Visible: Women and Gender // Dis/location: Engaging Feminist Inquiry in the Sociology of Religion / M. J. Neitz // Handbook of the Sociology of Religion / Mary Jo Neitz / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 279–289.

Семінар 6. Планування студентського дослідницького проекту¹ з вивчення сучасної релігійності в Україні (2 год.)

1. Обговорення пропозицій тем, дослідницьких запитань і методів збору даних для колективного студентського дослідницького проекту з вивчення сучасної релігійності в Україні із застосуванням якісних методів дослідження.
2. Обирання спільної дослідницької теми шляхом голосування (залежно від кількості слухачів курсу та специфіки теми, можлива одна або більше тем).
3. Обговорення дослідницьких запитань і структури інтерв'ю з обраної теми (або протоколу спостереження тощо, якщо застосовані відповідні методи).

Основне джерело

Интервью в качественном исследовании // Методы социальных

¹ Докладніше щодо дослідницького проекту див. с. 30.

исследований: Группы, организации и бизнес / Алан Браймен, Эмма Белл; пер. с англ. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2012. – С. 478–512.

Додаткові джерела

Богданова О.В. Наскільки релігійним є українське суспільство? Порівняльний аналіз показників релігійності за даними міжнародної програми соціальних опитувань (ISSP, 2008) // Наукові записки НаУКМА. Серія "Соціологічні науки". – К.: Видавничий дім "KM Academia", 2009. Т. 96. – С. 67–73.

Владиченко Л. Релігійна мережа України в її статистичному обліку / Лариса Владиченко // Релігійні меншини України / За ред. Анатолія Колодного. – Історія релігії в Україні. – Том VII. – К., 2010. – С. 47–58.

Дудар Н.П., Филипович Л.О. Основні НРТ в Україні: особливості і тенденції розвитку // Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Филипович. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 30–69.

Інститут релігійної свободи (ІРС). – <http://www.irs.in.ua>

Колодний А. Конфесійне багатоманіття України: формування і стан / Анатолій Колодний // Релігійні меншини України / За ред. Анатолія Колодного. – Історія релігії в Україні. – Том VII. – К., 2010. – С. 39–47.

Релігійно-інформаційна служба України. – <http://www.risu.org.ua/ukr>

Interview Analyses Focusing on Language // Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing / Steinar Kvale, Svend Brinkmann. – 2nd ed. – Sage Publications, Inc. – P. 219–232.

Interview Analyses Focusing on Meaning // Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing / Steinar Kvale, Svend Brinkmann. – 2nd ed. – Sage Publications, Inc. – P. 201–218.

Семінар 7. Релігія та економічний розвиток суспільства (2 год.)

1. «Моральна основа відсталого суспільства»: дослідження факторів економічного розвитку Едварда Бенфілда на прикладі італійського досвіду.
2. Протестантська етика й поява капіталізму: теза Макса Вебера та її критика.

Основні джерела

Вебер М. Господарська етика світових релігій. Вступ / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – С. 397–436.

Паращевін М.А. Капіталістичний розвиток і релігія: слідами Макса Вебера // Інтегративна роль релігії: історико-соціологічний нарис / М. А. Паращевін / НАН України; Інститут соціології. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 99–109.

Sanders I.T. Book Review: «The Moral Basis of a Backward Society» by Edward Banfield and Laura Fasano Banfield // The American Journal of Sociology. – 1959. – V. 64, № 5. – P. 522.

Додаткові джерела

Вебер М. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – С. 355–380.

Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; пер. з нім. О. Погорілого. – Київ : Основи, 1994. – 269 с.

Вебер М. Протестантизм и капитализм // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 596–621.

Banfield E. The Moral Basis of a Backward Society / With the assistance of L.F. Banfield. – Glencoe, Ill.: Free Press and the Research Center in Economic Development and Cultural Change, University of Chicago, 1958. – 188 p.

Barro R. J., McCleary R. M. Religion and Economic Growth across Countries / Robert J. Barro and Rachel M. McCleary // American Sociological Review. – Vol. 68, № 5. – 2003. – P. 760–781.

Davis W. Wealth // Encyclopedia of Religion / Ed. Lindsay Jones. – Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. – V. 14. – P. 9707–9710.

Inglehart R. Cultural Change and Economic Development // The Renaissance of Political Culture / Ronald Inglehart // The American Political Science Review. – 1988. – Vol. 82, № 4. – P. 1221–1230.

Johnstone R. L. Religion and the Economy // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Ronald L. Johnstone. – Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall,

1975. – P. 156–173.

Семінар 8. Релігія, політичні режими та суспільно-політичні трансформації (2 год.)

1. Чи сумісні демократичність суспільства та його релігійність?
2. Релігія як фактор, що може перешкоджати суспільно-політичним змінам або сприяти їм.
3. «Розмежованість держави та церкви» – ідея, яка ніколи не справджується?

Основне джерело

Religion, Conflict, and the State // Religion Matters: What Sociology Teaches Us About Religion in Our World / Michael O. Emerson, William A. Mirola, Susanne C. Monahan. – Allyn & Bacon. – 2011. – P. 99–133 (Chapter 7 “Divine Rights and Casting Down the Mighty from their Thrones: Does Religion Block or Encourage Social Change?” – P. 99–115; Chapter 8 “Give Us Our Due: Religion and the State” – P. 116–133).

Додаткові джерела

Богданова О. В. Можливість поєднання релігійності та демократичності суспільства: світоглядні й організаційні аспекти (на прикладі США) / О. В. Богданова // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: соціологічні науки. – 2006. – Т. 58. – С. 22–27.

Богданова О. В. Розділ 6. Чи може релігійність суспільства сприяти його демократизації? // Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації [Навчальний посібник] / П. В. Кутуєв, О. В. Богданова, М. І. Клименко, Т. В. Коломієць, І. В. Мацко-Демиденко, О. Л. Якубін; рекомендовано до друку Методичною радою НТУУ КПІ. – К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 116–134.

Богданова О. Чи може релігія сприяти демократії? / Олена Богданова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 74–91.

Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / За загальною редакцією д.філос.н. Филипович Л.О. і к.філос.н. Горкуші О.В. – К.: Самміт-Книга, 2014. – 656 с.

Bruce S. Did Protestantism Create Democracy? / Steve Bruce // Democratization. – 2004. – Vol. 11, № 4. – P. 3–20.

Cavendish J.C. Christian Base Communities and the Building of Democracy: Brazil and Chile / James C. Cavendish // *Sociology of Religion*. – 1994. – Vol. 55, № 2. – P. 79–195.

Demerath III N.J. Civil Society and Civil Religion as Mutually Dependent // *Handbook of the Sociology of Religion* / N. J. Demerath III / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 348–358.

Gupta D. Citizens versus People: the Politics of Majoritarianism and Marginalization in Democratic India // *Sociology of Religion*. – 2007. – Vol. 68, № 1. – P. 27–44.

Hart S. The Cultural Dimension of Social Movements: A Theoretical Reassessment and Literature Review / S. Hart // *Sociology of Religion*. – 1996. – Vol. 57, № 1. – P. 87–100.

Mirola W.A. Religious Protest and Economic Conflict: Possibilities and Constraints on Religious Resource Mobilization and Coalitions in Detroit's Newspaper Strike / W. A. Mirola // *Sociology of Religion*. – 2003. – Vol. 64, № 4. – P. 443–461.

Smith C. The Spirit of Democracy: Base Communities, Protestantism, and Democratization in Latin America // *Sociology of Religion*. – 1994. – V. 55, № 2. – P. 119–143.

Thurrow G. E. The Christian and Rebellion against Authority / G. E. Thurrow // *On Faith and Free Government* / Ed. by Daniel C. Palm. – Boston: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 1997. – P. 49–60.

Urban H.B. Politics and Religion: an Overview / H. B. Urban // *Encyclopedia of Religion* / Ed. Lindsay Jones. – Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. – P. 7248–7260.

Williams R. H. Religious Social Movements in the Public Sphere: Organization, Ideology, and Activism // *Handbook of the Sociology of Religion* / R. H. Williams / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 315–330.

Wood R. Religion, Faith-Based Community Organizing, and the Struggle for Justice // *Handbook of the Sociology of Religion* / R. Wood / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 385–399.

Семінар 9. Сучасний іслам: стереотипи та реалії, політика та культура (2 год.)

1. Іслам: стереотипні уявлення та дійсність.
2. «Ісламське Відродження» та ісламські фундаменталістські рухи.

3. Релігійний фундаменталізм як крос-культурне явище.
4. Конфлікти та співпраця між християнськими та мусульманськими спільнотами й суспільствами: політичні, економічні та культурні чинники.

Основні джерела

Еспозіто Дж. Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Пер. з англ. І. Садовського. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 15–56 («Передмова» – С. 15–16, «Вступ» – С. 18–20, «Сучасний Іслам: реформація чи революція?» – С. 21–36, «Іслам і Захід: коріння конфлікту, співпраці та протистояння» – С. 37–56).

Chapter 6. Our God Rules (Yours Doesn't) // Religion Matters: What Sociology Teaches Us About Religion in Our World / Michael O. Emerson, William A. Mirola, Susanne C. Monahan. – Allyn & Bacon. – 2011. – P. 83–98.

Додаткові джерела

Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання / Алла Вадимівна Арістова. – К.: НТУ, 2007. – 336 с.

Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози / Відп. ред. Алла Арістова; Українська Асоціація релігієзнавців, Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. - Київ: [б.в.], 2011. – 201 с.

Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. П. Гантінгтон; пер. з англ. – Львів: Кальварія, 2006. – 471 с.

Еспозіто Дж. Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Пер. з англ. І. Садовського. – Львів: Кальварія, 2004. – 333 с.

Исак Ф. Быть мусульманином / Фарид Исак / Пер. с англ. Н. Лебедевой. – М.: Фаир-Пресс, 2002. – С. 195–230.

Різебродт М. Повернення релігій. Фундаменталізм та «Боротьба культур» / Мартін Різебродт; пер. з нім. Р. Мов'як. – Львів: Ахілл, 2005. – С. 17–34.

Chiozza G. Is There a Clash of Civilizations? Evidence from Patterns of International Conflict Involvement, 1946-97 // *Journal of Peace Research.* – 2002. – Vol. 39, № 6. – P. 711–734.

Hall J.R. Religion and Violence: Social Processes in Comparative Perspective // *Handbook of the Sociology of Religion / R. H. Williams / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 359–381.*

Huntington S. P. Try Again: A Reply to Russett, Oneal & Cox // *Journal of Peace Research.* – 2000. – Vol. 37, № 5. – P. 609–610.

Juergensmeyer M. Seeing Inside Cultures of Violence // Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence / M. Juergensmeyer. – Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2003. – P. 10–18.

Oneal J. R. A Response to Huntington / J. R. Oneal, B. M. Russett // Journal of Peace Research. – 2000. – Vol. 37, № 5. – P. 611–612.

Russett B. M. Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence / B. M. Russett, J. R. Oneal, M. Cox // Journal of Peace Research. – 2000. – Vol. 37, № 5. – P. 583–608.

Sells M. Crosses of Blood: Sacred Space, Religion, and Violence in Bosnia-Herzegovina / M. Sells // Sociology of Religion. – 2003. – Vol. 64, № 3. – P. 309–331.

Семінар 10. Сучасна релігійність у світі: занепад чи трансформація? (2 год.)

1. Поняття секуляризації на макро- й мікрорівні.
2. Чи справджується теорія секуляризації?
3. Тенденції змін у релігійності модернізованих суспільств.
4. Різноманіття новітніх релігій та релігійних течій.

Основні джерела

Віллем Ж.-П. Становище релігій у Європі / Жан-Поль Віллем // Європа та релігії. Ставки XXI століття / Пер. з фр. - К.: Дух і літера, 2006. – С. 53–76.

Stark R. Secularization, R.I.P. // Sociology of Religion. – 1999. – Vol. 60, № 3. – P. 249–273. [Або в перекладі українською: Старк Р. Секуляризація – спочивай із миром / Родні Старк; пер. з англ. // Релігієзнавчі нариси –Донецьк: Норд-Прес, 2010. – С. 117–147.]

Додаткові джерела

Богданова О. В. Рівень та специфіка релігійності європейських суспільств: чи все ще має шанси на справдження теорія секуляризації? // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», – 2014. – № 1 (21). – С. 31–47.

Белл Д. От священного к светскому // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 699–702.

Віллем Ж.-П. Нове відкриття політики та релігії в секуляризованих та плюралістичних суспільствах / Жан-Поль Віллем // Європа та релігії. Ставки ХХІ століття / Пер. з фр. - К.: Дух і літера, 2006. – С. 198–259.

Вілсон Б. Нові релігійні рухи: точки перетину та контрасти // Соціологія релігії / Браян Вілсон. – Харків: Акта, 2002. – Харків: Акта, 2002. – С. 225–270.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Теоретичні проблеми вивчення новітніх релігій // Дудар Н.П., Пилипович Л.О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К.: Наук. думка, 2000. – С. 11–21.

Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / Віктор Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету 2013. – 504 с.

Каргина И. Г. Ключевые тренды в изучении современных проявлений религиозности / Ирина Георгиевна Каргина // Социологические исследования. – 2013. – № 6. – С. 108–115.

Каргина И. Г. Новые формы сакрализации светского и секуляризации сакрального в христианских обществах / И. Г. Каргина // Социологические исследования. – 2010. – № 6. – С. 52–62.

Маннгейм К. Религия в современном мире / Карл Маннгейм // Религия и общество: хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 639–656.

Паращевін М. Теорія секуляризації в європейському науковому дискурсі / Максим Паращевін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 90–102.

Різебродт М. Глобальне повернення релігій // Повернення релігій. Фундаменталізм та «Боротьба культур» / Мартін Різебродт; пер. з нім. Р. Мов'як. – Львів: Ахілл, 2005. – 150 с.

Casanova J. Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities / José Casanova // Current Sociology. – 2011. – Vol. 59, # 2. – P. 252 – 267.

Casanova J. Religions, Secularizations and Modernities / José Casanova // European Journal of Sociology. – 2001. – Vol. 52, # 3. – P. 425–445.

Casanova P. The Religious Situation in Europe / José Casanova // Secularization and the World Religions / Ed. by Hans Joas and Klaus Wiegandt. – Liverpool University Press, 2009. – P. 206–227.

Clarke P. B. New Religious Movements (NRMs): a Global Perspective // New Religions in Global Perspective. A Study of Religious Change in the Modern World / P. B. Clarke. – London and New York: Routledge, 2006. – P. 3–24.

- Hanegraaff W.J.* New Age Religion and Secularization / W. J. Hanegraaff // *Numen*. – 2000. – Vol. 47, № 3, Religions in the Disenchanted World. – P. 288–312.
- Lambert Y.* Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms? / Y. Lambert // *Sociology of Religion*. – 1999. – Vol. 60, № 3. – P. 303–333.
- Laubach M.* The Social Effects of Psychism: Spiritual Experience and the Construction of Privatized Religion / M. Laubach // *Sociology of Religion*. – 2004. – Vol. 65, № 4. – P. 239–263.
- Mears D.P., Ellison Ch.G.* Who Buys New Age Materials? / D. P. Mears, Ch. G. Ellison // *Sociology of Religion*. – 2000. – Vol. 61, № 3. – P. 289–313.
- Phillips R.* Can Rising Rates of Church Participation Be a Consequence of Secularization? / R. Phillips // *Sociology of Religion*. – 2004. – Vol. 65, № 2. – P. 139–153.
- Roof W. C.* Religion and Spirituality: Towards an Integrated Analysis // *Handbook of the Sociology of Religion* / Mary Jo Neitz / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 217–220.
- Soteri A.* The New Age Movement (Review) / A. Soteri // *The British Journal of Sociology*. – 1997. – Vol. 48, № 4. – P. 705–706.
- Turner E.* Science in the New Age: the Paranormal, Its Defenders and Debunkers, and American Culture (Review) / E. Turner // *American Anthropologist*. – 1994. – Vol. 96, № 4. – P. 995–996.
- Yang F.* Between Secularist Ideology and Desecularizing Reality: The Birth and Growth of Religious in Communist China / F. Yang // *Sociology of Religion*. – 2004. Vol. 65, № 2. – P. 101–119.

Семінар 11. Релігійні погляди та практики в сучасній Україні (2 год.)

1. Релігійність українського суспільства: рівень, специфіка, тенденції змін.
2. Презентації та обговорення результатів студентського проекту з вивчення сучасної релігійності в Україні.

Основне джерело

Єленський В. Релігійність українського суспільства: головні тенденції змін // Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття / Віктор Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету 2013. – С. 464–480.

Додаткові джерела

Богданова О. Розділ І. Релігійні переконання та практики // Релігія та цінності українців (науково-публіцистичне видання) / Олена Богданова, Володимир Купріянов, Юлія Сахно. – К.: Київський міжнародний інститут соціології, Центр «Соціальні індикатори», 2009. – С. 8–32.

Владиченко Л. Релігійна мережа України в її статистичному обліку / Лариса Владиченко // Релігійні меншини України / За ред. Анатолія Колодного. – Історія релігії в Україні. – Том VII. – К., 2010. – С. 47–58.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Офіційне Інтернет-представництво. – <http://vrciro.org.ua>

Дудар Н.П., Филипович Л.О. Основні НРТ в Україні: особливості і тенденції розвитку // Дудар Н.П., Пилипович Л.О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К.: Наук. думка, 2000. – С. 30–69.

Єленський В. Релігійне повернення: випадок України // Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / Віктор Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету 2013. – С. 343–480.

Інститут релігійної свободи (ІРС). – <http://www.irs.in.ua>

Іслам на українських теренах [Розділ 4] // Релігійні меншини України / За ред. Анатолія Колодного. – Том VII. – К., 2010. – С. 517–592.

Ісламська ідентичність в Україні / Богомолів О.В., Данилов С.І., Семи волос І.М., Яворська Г.М. – К.: AMES, 2005.

Колодний А. Конфесійне багатоманіття України: формування і стан / Анатолій Колодний // Релігійні меншини України / За ред. Анатолія Колодного. – Історія релігії в Україні. – Том VII. – К., 2010. – С. 39–47.

Паращевін М. Параметри релігійності населення України / Максим Паращевін // Релігія та релігійність в Україні / За ред. Сергія Макеєва. Переднє слово Ольги Іващенко. – К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 17–46.

Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (Короткий виклад): Інформаційний звіт Міністерства культури України від 11 квітня 2013. – <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>

Релігійно-інформаційна служба України. – <http://www.risu.org.ua/ukr>

Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин [Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: “Дежравно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?», 22 квітня 2013 р.] – Київ: Центр Разумкова, 2013. – 76 с. – http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf

Україна–2014. Суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Керівник проекту – Людмила Шангіна, відповідальний редактор – Алла Чернова. – Київ: Центр Разумкова, 2014. – 112 с. – http://www.razumkov.org.ua/upload/1403784760_file.pdf

Семінар 12. Підсумкова контрольна робота² (2 год.)

Підсумкова контрольна робота з матеріалу лекційних занять та основних джерел до семінарів.

² Докладніше про підсумкову контрольну роботу див. с. 64.

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ: ВИМОГИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Опис компоненту, рекомендації та вимоги

Оскільки навчальна дисципліна належить до циклу «професійної та практичної підготовки», у ній доречна така практична частина, як колективний дослідницький проект із вивчення сучасної релігійності в українському суспільстві із застосуванням якісної дослідницької стратегії³. Такий проект має на меті сприяти:

- глибшому розумінню студентами сучасної релігійності, зокрема розбіжностей у формальній доктрині певного віросповідання та дійсних релігійних поглядах і практиках вірян, функціональності релігійної віри для певного індивіда, синкретичності релігійних вірувань і практик, механізмів функціонування релігійних громад тощо;
- вивільненню від стереотипних уявлень щодо певного віросповідання та його вірян (оскільки міжособистісна взаємодія вважається одним із найдієвіших механізмів зменшення упереджень щодо певних етнічних, расових або релігійних груп);
- посиленню дослідницьких і комунікативних навичок слухачів курсу.

Зазвичай, тематика проектів спрямована на глибше розуміння:

- релігійних поглядів і практик певного віросповідання, зокрема значення, якого надають їм віряни;
- значення релігійності для афективних й інструментальних зв'язків вірян, їхнього життєвого шляху (life course);
- сценаріїв навернення до певного віросповідання;

³ Проведення опитувань певних студентських груп і порівняння результатів з даними репрезентативних опитувань громадської думки щодо релігійності українського та іншого суспільств є одним із можливих бонусних видів роботи.

- структури й механізмів функціонування релігійних груп й організацій.

Найзручнішим методом для досягнення таких цілей є напівструктуроване глибинне інтерв'ю, поєднуване в деяких випадках із спостереженням за колективними практиками релігійної громади⁴.

Початок планування дослідницького проекту доречний через 1–1,5 місяці після початку курсу. У такому випадку студенти, з одного боку, вже мали можливість здобути базові знання про проблематику, методи, методичні й етичні виклики в царині соціології релігії, а з іншого – до завершення курсу залишається 1,5–2 місяці для реалізації проекту й опрацювання його результатів.

Вимоги щодо участі в дослідницькому компоненті курсу (пам'ятка для студентів)

Нижче наведено вимоги до участі в дослідницькому компоненті курсу в тому разі, якщо методом збору даних є глибинне напівструктуроване інтерв'ю.

I. Індивідуальна участь у дослідженні

Кожен слухач курсу проводить *одне* напівструктуроване глибинне інтерв'ю в рамках дослідницького проекту групи, готує його транскрипт та висновок з нього (тобто лише того інтерв'ю, яке було взято саме ним/нею). Зверніть увагу, що аналіз результатів дослідження на основі *всіх* транскриптів є індивідуальним завданням тих студентів, які на нього записалися.

II. Термін і порядок подання транскрипту й коментарю до нього

Семінар 10 – останній термін подання результатів дослідження кожним окремим студентом як у паперовому, так і в електронному вигляді. Презентація та обговорення результатів дослідження заплановане на семінар 11.

⁴ У деяких випадках доречне проведення фокус-групи, але застосування цього методу є організаційно складнішим з огляду на високу мовірність труднощів в рекрутуванні учасників ФГ в умовах відсутності фінансування дослідницького проекту.

III. Вимоги до інтерв'ю, транскрипту й висновків

1. Оформлення титульного аркушу

Кафедра соціології
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»
Київ, 2014

Напівструктуроване глибинне інтерв'ю
в рамках дослідницького проекту
«[Тема дослідження]»
з курсу «Соціологія релігії»

[Ім'я, прізвище автора / авторки роботи]

Дата, час [від... до...], місце проведення інтерв'ю:

Дані про респондента

[Демографічний блок й інша корисна для дослідження інформація – НЕ справжнє ім'я респондента! Можна зазначити вигадане ім'я, якщо звертається по імені в тексті інтерв'ю.]

Стать –

Вік –

Освіта (рівень та спеціальність) –

Фах –

Сімейний статус –

Населений пункт, регіон проживання зараз і в минулому:

Етнічна самоідентичність –

Релігійна самоідентичність [зазначте якомога конкретніше]:

Відколи респондент має саме таку релігійну самоідентичність:

Чи були раніше інші релігійні самоідентичності? Якщо так, то які саме, коли були набуті, коли змінювалися?

Релігійність батьків респондента:

[За бажанням, інша інформація про респондента, що стосується тематики дослідження. Наприклад, це може бути певний особливий статус у релігійній громаді – скарбника, пастиря тощо.]

2. Інтерв'ю

Тривалість інтерв'ю: щонайменше 1 год.; передбачені бонусні бали за триваліші інтерв'ю. Зверніть увагу, що 1 год. – це тривалість розмови з теми дослідження. Для того, щоб виконати завдання на відмінному рівні й уникнути типових помилок, пам'ятайте про такі базові рекомендації щодо інтерв'ю.

- Ще на етапі домовляння про інтерв'ю поясніть, що воно буде записане на диктофон, але що цей запис лише для вас, щоб нічого не забути й не переплутати; що ви ніде не будете оприлюднювати цей запис і не будете передавати його іншим студентам. Зазвичай, у такому випадку потенційні респонденти погоджуються. Якщо потенційний респондент проти запису на диктофон, то для цілей цього завдання в рамках курсу варто запросити до інтерв'ю іншу людину, яка погодиться на запис.
- Якщо можливо, записуйте розмову одночасно на більше, ніж один пристрій. Збій запису в одному пристрої під час інтерв'ю – прикрість, яка трапляється частіше, ніж хотілося б дослідникам. Збій у двох пристроях одночасно – майже ніколи не трапляється (принаймні в умовах звичайного електромагнітного фону).
- Зберігайте конфіденційність і наголосіть на цьому правилі перед розмовою з респондентом (див. звернення до респондента, надане викладачем). Це сприятиме більш щирій, невимушенішій розмові.
- Використовуйте лише той гайд, який був затверджений викладачем для вашої дослідницької групи.
- Під час інтерв'ю проявляйте емпатію до респондента, але уникайте оцінкових суджень та вияву оцінкових емоцій під час розмови, не залежно від того, погоджуєтеся ви з поглядами респондента чи ні.
- Адаптуйтеся до стилю розмови респондента. Спілкуйтеся тією мовою, якою зручніше респонденту. Уникайте вживання понять, які можуть бути незрозумілими або складними для респондента (наприклад, якщо соціологи й психологи з легкістю можуть вжити в повсякденній мові словосполучення «когнітивний дисонанс», це не обов'язково зрозуміло

респонденту з іншої професійної царини). Зверніть також увагу на стиль мовлення респондента: наприклад, чи вживає людина сленг, іншомовні слова? Ваш стиль мовлення має бути ввічливим і комфортним для респондента (наприклад, якщо респондент не вживає сленг, то й не варто це робити інтерв'юєрові).

- Не намагайтеся формалізувати розмову. Якщо ви спілкуєтеся з людиною на «ти» поза інтерв'ю, так само спілкуйтеся й під час інтерв'ю. Не намагайтеся формулювати питання в академічному стилі, властивому науковим публікаціям. Адже на формалізоване питання, найімовірніше, отримаєте формалізовану відповідь; натомість, вам необхідна максимально відверта розмова.
- Пам'ятайте, що гайд глибинного напівструктурованого інтерв'ю – це не серія відкритих запитань анкети. У глибинному напівструктурованому інтерв'ю доречні уточнення з боку інтерв'юєра, а в запитаннях слід брати до уваги попередні відповіді респондента. У гайді запропоновано орієнтовну модель розмови й перелічено питання, які необхідні розкрити в результаті інтерв'ю, але це не означає, що вони мають прозвучати саме в такій послідовності й ідентичному формулюванні.
- Попри те, що ви записуєте розмову на диктофон, робіть помітки в гайді під час розмови. У такий спосіб вам буде легше простежити, чи всі питання були обговорені.
- По-можливості, уточнюйте демографічні дані наприкінці інтерв'ю, а не на початку, щоб забезпечити максимальну об'єктивність сприйняття інформації, адже інтерв'юєр теж може потрапити під вплив соціальних стереотипів й упереджень.
- Занотуйте час початку й завершення інтерв'ю. Якщо інтерв'ю було проведене в кілька етапів (з перервою у кілька годин чи кілька днів тощо), то так і зазначте. Подеколи обставини інтерв'ю важливі для аналізу.

3. Транскрипт

- З метою захисту конфіденційності респондента, у титульному аркуші й транскрипті замініть справжнє ім'я на вигадане. (Наприклад, респондентку в дійсності звали «Марина», але в титульному аркуші роботи, транскрипті й усіх супровідних матеріалах ви пишете «Софія».)
- Обсяг – мінімум 22 тис. знаків з проміжками, що відповідає спокійному темпові одногодинної розмови й змістовному транскрибуванню, за якого не відтворюють повторення, слова-паразити, натомість акуратно передають зміст і тільки зазначають коментарі на кшталт «респондент вагається, наголошує, повторює».
- Під час транскрибування необхідно акуратно, без викривлень, передати зміст інтерв'ю та настрій розмови (для чого можна застосовувати примітки або символи; у разі застосування символів – обов'язково навести перелік умовних позначень) – так, щоб інша людина могла робити висновки з прочитаного транскрипту інтерв'ю.
- Інтерв'ю, проведені англійською або російською, не потрібно при транскрибуванні перекладати українською. Це стосується лише транскрипту. Решта роботи (нотатки інтерв'юера, висновок) має бути викладена однією з двох робочих мов НаУКМА – українською або англійською.
- Оформлення транскрипту
 - ✓ Шрифт – Times New Roman, розмір 12 (або аналогічний за розміром)
 - ✓ Інтервал між рядками – одиничний
 - ✓ Береги – 2 x 2 x 2 x 2 см
 - ✓ Друк з обох боків аркуша вітається

3. Висновки з інтерв'ю

- Оформлення висновків з інтерв'ю
 - ✓ Шрифт – Times New Roman, розмір 12
 - ✓ Інтервал між рядками – полуторний (це важливо з огляду на можливі помітки викладача в тексті)
 - ✓ Береги – 2 x 2 x 2 x 2 см

✓ Друк з обох боків аркуша – вітається

- Обсяг: орієнтовно 3 сторінки; максимум 5.
- У висновках необхідно пояснити, які відповіді ви отримали на ключові питання дослідження (тобто питання, наведені перед гайдом до кожної теми) в результаті інтерв'ю та як отримані відповіді співвідносяться з відомим вам матеріалом у царині соціології релігії. Іншими словами, висновки з інтерв'ю та їхній зв'язок з опанованим матеріалом курсу.
- За необхідності, висновкам може передувати рубрика *«Щоденник інтерв'юера»/«Нотатки інтерв'юера»*, тобто враження інтерв'юера перед, під час або після інтерв'ю (можливо, були певні специфічні обставини, про які варто згадати перш, ніж переходити до висновків).
- Декілька поширених запитань студентів щодо висновків.
 - Чи доречно цитувати у висновках текст інтерв'ю?
 - Так, але важливо, щоб це не призвело до надмірного відтворення транскрипту. Метою є аргументований висновок і цитування необхідне лише для ілюстрації та аргументації висновку.
 - Чи доречно посилатися у висновках на текст інтерв'ю?
 - Однозначно так – це необхідно, оскільки інакше висновки звучатимуть декларативно, не підкріплено матеріалом інтерв'ю. Зручно скористатися опцією MS Word «нумерація рядків» й робити посилання на конкретні рядки, але такий стиль не є обов'язковим. Альтернативно, можна робити посилання на номер сторінки транскрипту, якщо сторінки пронумеровані, а рядки – ні.
 - Чи доречно намалювати схему у висновках?
 - Так, якщо бажаєте узагальнити висновки у вигляді аналітичної схеми, але це не є обов'язковою вимогою для відмінної оцінки за роботу.
 - Чи можна процитувати певне видання у висновках?
 - Так, якщо воно релевантне до висновків з вашого інтерв'ю, але це не є обов'язковою умовою отримання відмінної оцінки.

Додаткові пояснення щодо застосування методу напівструктурованого глибинного інтерв'ю

Напівструктуроване інтерв'ю – це інтерв'ю, що складається з тематичних блоків та містить перелік аспектів, стосовно яких необхідно отримати інформацію. Розмова відбувається у невимушеному стилі, порядок запитань залежить від перебігу розмови, але в результаті інтерв'ю мають бути покриті всі з запланованих аспектів й отримано відповіді на всі запитання дослідження.

Дослідницькі інтерв'ю можуть бути як *формалізовані*, так і *неформалізовані*. У даному разі ми працюємо з неформалізованим типом інтерв'ю, відтак, важливо розуміти відмінності між цими типами. Формалізовані інтерв'ю є чітко регламентованими: ми мусимо суворо дотриматися наперед визначеного порядку запитань, не можемо жодним чином змінювати формулювання запитань або варіантів відповідей і маємо пильнувати інтонацію, міміку й жести, щоб не порушити нейтральності розмови. Неформалізовані інтерв'ю дозволяють максимальну адаптацію до респондента: ми можемо змінювати порядок запитань та їхні формулювання для того, щоб допомогти респонденту почуватися комфортніше, максимально детально пригадати свій досвід і максимально відверто й невимушено поділитися своїми переживаннями й поглядами. У неформалізованих інтерв'ю допускається та має важливе значення *емпатія* – уявлення себе на місці респондента та співпереживання з ним або нею її або його досвіду, що робить розмову глибшою, більш щирою та докладною, а отже дозволяє зібрати максимально правдиву й адекватну інформацію. Відповідно, в межах виявлення емпатії до респондента ми можемо дозволити собі вияв доречних емоцій. Однак, це не означає припустимість оцінкової реакції (схвалення або засудження) з боку інтерв'юера щодо тверджень респондента. Інтерв'юєрові доречно демонструвати розуміння досвіду респондента та його/її емоційних переживань, але не оцінювати цей досвід і переживання.

Приклад вступного звернення до респондента

Пояснення до звернення

Наведене нижче звернення до респондента може бути використане перед початком інтерв'ю, незалежно від теми інтерв'ю. Ключовими компонентами будь-якого звернення до респондента є:

- 1) подяка за згоду взяти участь у дослідженні;
- 2) прийняття інтерв'юером зобов'язань щодо забезпечення конфіденційності розмови та докладне пояснення цього респондентові;
- 3) прийняття інтерв'юером зобов'язань не давати оціночних суджень поглядам респондента та пояснення цього респондентові.

Таке звернення має на меті створення максимально сприятливою атмосфери для щирої розмови з чутливої тематики, якою є релігійні погляди та практики людини. Якщо в респондента є сумніви в конфіденційності розмови та неоцінковій налаштованості інтерв'юера, підвищується ризик самоцензурування відповідей респондентом та зміщення відповідей в бік соціально схвалюваних (на думку респондента).

Звернення

«Дуже дякую, що погодилися зустрітися та поспілкуватися!

⁵ Приклади цього підрозділу були розроблені автором для студентських проектів в рамках курсу «Соціологія релігії» осіннього семестру 2014–2015 з урахуванням побажань, висловлених студентами. Тематика кожного з трьох дослідницьких проектів була запропонована слухачами курсу й конкретизована викладачем. Обрані слухачами курсу для реалізації проекти були запропоновані студентками 3 р.н. Олесею Максименко та Ксенією Швець і студенткою 4 р.н. Анастасією Прокопенко.

Насамперед, маю наголосити, що наша розмова є конфіденційною. Ніде в матеріалах цього інтерв'ю не буде вказано Ваше справжнє ім'я або будь-яка унікальна, публічна інформація про Вас, що дасть можливість якійсь третій особі зрозуміти, з ким саме було проведене це інтерв'ю. Якщо певна така унікальна інформація буде згадана під час нашого спілкування, то я не включу її до письмових матеріалів інтерв'ю, щоб захистити приватність нашої розмови.

Також варто зазначити, що в цій розмові немає правильних і неправильних відповідей. Важлива саме Ваша щира думка щодо кожного запитання. Ми не даємо жодних оцінок правильності або неправильності поглядів. У цьому дослідженні ми лише намагаємося краще зрозуміти інших людей, їхні релігійні погляди та практики.»

Приклад 1

Дослідницький проект з теми

«Синкретичність релігійних ідентичностей, поглядів і практик серед сучасного українського населення»

Мета дослідження – виявлення таких типів поєднання релігійних ідентичностей, поглядів і практик серед сучасного українського населення, що не відповідають офіційній доктрині жодної формальної релігійної організації (тобто можуть бути віднесені до феномену релігійного синкретизму).

Центральні питання дослідження

1. Які нині існують поєднання релігійних ідентичностей, поглядів і практик, що не відповідають офіційній доктрині жодної формальної релігійної організації?
2. Коли, за яких обставин та з яких причин віряни вводять до своїх релігійних поглядів і практик ті чи інші синкретичні елементи?

3. Чому деякі віряни роблять вибір саме на користь синкретизму, а не зміни віросповідання?
4. Чи усвідомлює респондент синкретичність власних уявлень і практик? (Тобто те, якою мірою його / її погляди та практики не відповідають доктрині, пропонованій формальною релігійною організацією.)

Гайд інтерв'ю

Вступне звернення до респондента

Блок 1. Релігійна самоідентичність й інтерпретація поняття релігійності

1. Скажіть, будь ласка, чи відносите Ви себе до певного віросповідання?
 - Якщо так, то до якого?
 - Відколи саме до нього?
 - Чому саме до нього?
 - Якщо ні, чому?
2. Чи відносили Ви себе раніше до іншого віросповідання?
 - Якого саме?
 - Як довго сповідували?
 - Чому змінили?
3. Чи можливо, що в майбутньому Ви приймете інше віросповідання, ніж те, що зараз?
 - Якщо ні, то чому?
 - Якщо так, то за яких умов це могло би статися?
4. Чи вважаєте Ви себе...
 - ☐ дуже релігійною людиною?
 - ☐ радше релігійною людиною?
 - ☐ радше нерелігійною людиною?
 - ☐ зовсім нерелігійною людиною?
 - Чому обираєте саме таку відповідь? Що для Вас означає бути «релігійною» або «нерелігійною» людиною?
5. Чи вважаєте Ви себе людиною, зацікавленою у священному, трансцендентному [залежно від рівня та специфіки освіти респондента,

можна не вживати поняття «трансцендентний»], надприродному, містичному, екстрасенсорному?

- Розкажіть, будь ласка, якомога докладніше, що саме Вас цікавить.
- У Вас коли-небудь був містичний досвід? А у Ваших знайомих, рідних? [Розпитайте якомога докладніше.]
 - Містичний – у найширшому значенні. Чи стикалися Ви з випадками яснобачення? Телепатії? Збігів, які важко вважати випадковістю? Містичного зцілення? Особливо інтенсивного відчуття єдності з усім світом?

6. Деякі люди вважають себе атеїстами або агностиками. Чи вважаєте Ви ці поняття застосовними до себе?

- Якщо так, то в якому сенсі?
- Якщо ні, то як Ви думаєте, завдяки чому вийшло так, що Ви не вважаєте себе такою людиною?
 - Чи могли би Ви уявити, що за певних життєвих обставин Ви би були зараз атеїстом або агностиком? Які б це мали бути обставини?
- Чи можете Ви уявити, що станете атеїстом або агностиком у майбутньому?
 - Якщо так, то за яких умов це може статися?

Блок 2. Релігійна толерантність і релігійний ексклюзивізм

1. Скажіть, будь ласка, чи є серед ваших друзів, колег, рідних люди інших віросповідань, ніж Ваше?

- Якщо так, яких саме?
 - Чи хотіли б Ви, щоб хтось із таких Ваших рідних, друзів, знайомих змінив своє віросповідання на [називаєте віросповідання респондента]?
 - Чи спричинює якийсь дискомфорт для ваших взаємин те, що ви належите до різних віросповідань?
 - Як інші ставляться до того, що Ви – іншої віри, ніж вони?
 - Чи відчуваєте Ви, що маєте певні спільні релігійні погляди або й навіть практики з людьми іншої віри?

2. На Вашу думку, всі релігії містять якусь частину істини чи лише деякі?
Можливо, лише якась одна?
3. На Вашу думку, чи є більш істинні та менш істинні релігії?
 - Якщо так, які саме є більш або менш істинними?
4. Як можна відрізнити істинну релігію від неістинної?

Блок 3. Ключові релігійні погляди

1. Розкажіть, будь ласка, якомога докладніше, у що Ви вірите (у релігійному, духовному сенсі)?

Уточнювальні питання

2. Чи продовжують люди своє свідоме існування після смерті в якійсь іншій формі? Чи не могли б Ви розказати якомога докладніше про це?
 - Чи вірите Ви в реінкарнацію (народження в цьому світі знову)?
 - Якщо так, то чи може людина в наступному житті народитися не людиною, а в якійсь іншій формі (твариною, рослиною)?
Якщо може, то в яких формах це можливо?
3. Що має робити людина, щоб мати якомога кращу долю після смерті?
4. Ви вірите в Бога?
 - Якщо ні, чому?
 - Можливо, Ви вірите у Вищу Силу? Можливо, у якусь першопричину Всесвіту, наділену свідомістю?
 - Якщо так, розкажіть, будь ласка, якомога докладніше про Ваші уявлення про Бога? Яким є Бог? Якою є роль Бога в житті людей?
5. На Вашу думку, чи існує пекло, чи існує рай?
 - Якщо ні, чому Ви так вважаєте? Чи відрізняються чимось долі душ добрих і лихих людей після того, як ці люди помирають?
 - Якщо так, якими вони Вам уявляються? Як довго в них перебувають?
6. Чи вірите Ви в існування енергетики (енергетичного поля) у кожній людині? Чакр?
7. Що може людина зробити, що захистити себе від поганих подій у житті та збільшити імовірність добрих подій у її житті?

- Чи можуть людині допомогти певні камені, обереги, талісмани, освячення...?
 - Чи можуть певні люди допомагати або шкодити іншим через певні енергетичні, екстрасенсорні впливи? [Розпитайте якомога докладніше – якого саме типу впливи, які люди.]
8. Як Ви ставитеся до астрології?
9. Як Ви ставитеся до фен-шуй?
10. Чи маєте Ви власного духовного наставника, духівника, священика, гуру? Тобто чи спілкуєтеся регулярно з певною людиною, яка є добре обізнаною з віросповіданням, до якого Ви належите, та має певний авторитет у ньому?
- Якщо ні, то чому?
 - Чи хотіли б Ви, щоб така людина була у Вашому житті?
 - Якщо так, то чи можете Ви розповісти цій людині про певні власні релігійні погляди, практики, що не є визнаними в рамках саме цього віросповідання?

Блок 4. Ключові релігійні практики

1. Скажіть, будь ласка, чи читаєте Ви певні священні або духовні тексти?
 - Якщо так, які саме?
 - Як часто?
 - Чим важливо таке читання?
2. Ви молитесь?
 - Якщо так, то як часто?
 - Які це молитви?
 - Ви молитесь частіше своїми словами чи певною вивченою молитвою?
3. Чи займались Ви коли-небудь медитацією? Чи займаєтеся зараз?
 - Якщо так, якими видами медитації? Як часто?
4. Чи здійснюєте Ви які-небудь індивідуальні релігійні ритуали?
 - Якщо так, яких саме?
 - Як часто?
 - Яке вони мають значення, які наслідки для Вас?
5. Чи берете участь у певних колективних релігійних ритуалах?

- Якщо так, яких саме?
 - Як часто?
 - Чим важливо брати в них участь?
6. Чи берете Ви участь у діяльності певної релігійної групи, громади, організації?
- Якщо так, яку саме?
 - Як часто?
 - Чим це важливо?
7. Ви займалися коли-небудь йогою? Чи займаєтеся зараз?
- Якщо так, якою саме?
 - Як часто? Упродовж якого періоду?
 - Чим це важливо?
8. Чи практикували Ви коли-небудь Рейкі (один із видів енергетичного зцілення)?
9. Чи вдається до певних практик для підтримки здоров'я, що є незвичними, невизнаними з точки зору традиційної медицини?
- Якщо ні, то чому?
 - Якщо так, то до яких саме?

Блок 5. Підсумок

1. Ми сьогодні згадали багато різних релігійних, духовних поглядів і практик. На Вашу думку, якою мірою вони відповідають [віросповідання, яке повідомляє респондент]?
2. Чи не могли б Ви пригадати, коли, за яких обставин, з яких причин Ви стали [вірити/практику – назвіть конкретний синкретичний елемент; поспілкуйтеся про різні елементи]?
3. На Вашу думку, чому виходить так, що не вдається знайти себе повністю в рамках одного віросповідання?

Загальні дані про респондента

1. Вік
2. Освіта (рівень та спеціальність)
3. Фах
4. Сімейний статус

5. Населений пункт, регіон проживання зараз і в минулому
6. Етнічна самоідентичність
7. Релігійність батьків

Подяка респондентові за розмову

Приклад 2

Дослідницький проект з теми

«Сприяння релігійної громади самореалізації людини: на прикладі баптистської Церкви «Нове життя»»⁶

Мета дослідження – виявлення способів сприяння релігійної громади професійній або позапрофесійній (хобі) самореалізації людини (на прикладі баптистської Церкви «Нове життя»).

Центральні питання дослідження

1. Яким чином належність до певної церковної громади може впливати на фахову самореалізацію людини (наприклад, відкриття власної справи тощо) або самореалізацію людини на рівні хобі (наприклад, гра в музичному гурті як хобі)?
2. Чи є таке сприяння, на думку опитаних вірян, характерним для інших баптистських громад? Для інших (окрім баптистських) релігійних груп?
3. На думку опитаних вірян, чи має бути це сприяння посилене? Якщо ні, то чому? Якщо так, то в який саме спосіб?

⁶ Гайд інтерв'ю для цього дослідницького проекту було розроблено за активної участі студенток 3 р.н. Ірини Єфанової, Олесі Максименко, Мирослави Романчук та Єлизавети Яцук.

Гайд інтерв'ю

Вступне звернення до респондента

Блок 1. Ключові аспекти віри та навернення (для базового розуміння релігійних поглядів респондента та його / її залученості до релігійної громади)

1. Скажіть, будь ласка, як давно Ви сповідуєте баптизм?
2. Як Ви прийшли до баптизму? Що саме Вас у ньому привабило?
3. Як поставились до цього Ваші батьки/друзі/знайомі?
4. Що означає для Вас «вірити в Бога»?
5. Чи могли б Ви розповісти про богослужіння, сакральні книги, обряди?
6. Розкажіть, будь ласка, як відбувається хрещення.
7. Як часто Ви буваєте в церкві? Ви багато часу проводите в релігійній громаді?

Блок 2. Самореалізація

1. Скажіть, будь ласка, для Вас особисто, що означає «реалізувати себе», «розкрити себе»?
2. Чи могли би Ви розповісти про когось із членів Вашої громади, кого Ви вважаєте людиною дуже реалізованою – професійно або особистісно?
3. На Вашу думку, наскільки важливо вірянам Вашої громади розвиватися професійно? (Чому так, чому ні?)
4. А наскільки важливо розвивати свої таланти, маючи хобі? (Чому так, чому ні?)
5. На Вашу думку, чи може релігійна громада допомогти людині розвиватися професійно або розвивати свої таланти в хобі?
 - Якщо так, то як саме? [Попросіть респондента розповісти про конкретні життєві історії.]
 - Якщо ні, то чому?
6. На Вашу думку, це характерно саме для баптистських громад чи для деяких інших також? Для яких саме?

7. Як Ви думаєте, якби люди, яких ми згадували в усіх цих історіях, не були вірянами Вашої громади, чи змогли б вони... [зазначте про їхню відповідну ініціативу, хобі, бізнес-проект]?
8. З Вашого досвіду, чи може змінитися професійне життя людини внаслідок прийняття баптизму?
 - Якщо так, чи були такі випадки у Вашій громаді? Які саме?
 - Якщо ні, чому?
9. З Вашого досвіду, чи змінюються хобі, дозвілля членів громади внаслідок прийняття баптизму?
 - Якщо так, чи були такі випадки у Вашій громаді? Які саме?
 - Якщо ні, чому?

Блок 3. Організаційні аспекти громади (розуміння цих аспектів може посприяти виявленню структурних механізмів сприяння самореалізації вірян)

1. Розкажіть, будь ласка, детальніше про саму релігійну громаду. Яка загалом є її організація? Хто є відповідальним за що? Як координується діяльність?
2. Чи допомагає Ваша громада своїм вірянам вирішувати певні проблеми?
 - Якщо так, то з якими саме проблемами і яким чином?
 - Якщо ні, то чому?
3. Чи створюються члени організації якісь спільні бізнес-проекти або соціальні проекти? Які саме? Хто є клієнтами такого бізнесу? Хто отримує допомогу завдяки таким соціальним проектам?
4. Чи здійснює громада певну діяльність, що стосується людей, які не є членами церкви? Доброчинну, просвітницьку або будь-яку іншу?
 - Якщо ні, то чому?
 - Якщо так, розкажіть, будь ласка, якомога докладніше про це, зокрема...
 - Хто першим пропонує такі ініціативи?
 - Як приймають рішення, чи дійсно варто реалізувати ідею щодо певної ініціативи?
 - Чи є участь у них обов'язковою для тих чи інших вірян? Для кого – так? Для кого – ні?

- Ви берете участь у таких ініціативах? У яких саме? Яке має для Вас значення така залученість?

Блок 4. Зміни в житті у контексті навернення

1. Скажіть, будь ласка, що змінилося у Вашому житті після того, як Ви прийняли баптизм?
2. Яким було би Ваше життя зараз, якби цього не трапилося?
3. А що б Ви могли сказати про інших вірян? Що змінилося в їхньому житті після прийняття віри? Яким було би зараз їхнє життя, якби цього не трапилося з ними?

Блок 5. Підсумок

1. На Вашу думку, чи сприяють церкви, релігійні громади людині у її фаховій самореалізації або самореалізації через хобі?
 - Якщо так, то в який саме спосіб?
 - Якщо ні, то чому? І чи мають сприяти в ідеалі?
2. На Вашу думку, чи мають церкви, релігійні громади більшою мірою сприяти людині у її фаховій самореалізації або самореалізації через хобі?
 - Якщо так, то в який саме спосіб?
 - Якщо ні, то чому?

Приклад 3

Дослідницький проект з теми

«Растафаріанська релігійна ідентичність серед сучасного українського населення»

Мета дослідження – виявлення ключових характеристик растафаріанської (растаманської) релігійної ідентичності та сценаріїв навернення до растафаріанства серед сучасного українського населення.

Центральні питання дослідження

1. За яких обставин у сучасному українському суспільстві окремі індивіди приймають растафаріанську релігійну ідентичність?
2. Як растамани пояснюють свій вибір віросповідання?
3. Якими є їхні ключові релігійні погляди та практики; як вони впливають на світські аспекти життя вірян?
4. Які наслідки для афективних зв'язків людини може мати прийняття нею растаманських поглядів і практик?

Гайд інтерв'ю

Вступне звернення

Блок 1. Вступ: загальна інформація про растафаріанство в інтерпретації респондента

1. Якби Вас попросили кількома реченнями пояснити людині, яка ніколи не чула про растафаріанство, що це таке, що б Ви сказали?
2. Скільки растаманів Ви знаєте особисто (не лише онлайн)?
3. Зі скількома спілкуєтеся онлайн, окрім тих, кого знаєте особисто?
4. Скільки загалом растаманів зараз у [місто, де мешкає респондент]? В Україні загалом?
5. Чи збираєтеся Ви подеколи разом? Як часто? Що ви робите?
6. Чи маєте Інтернет-спільноту, де регулярно спілкуєтеся?
7. Чи є певні місця, що мають особливе значення для растаманів? Певні священні, сакральні місця?
 - Якщо так, які вони?
 - Якщо ні, чому?
8. У християнстві є різні течії: католицизм, протестантизм, православ'я. Чи є щось подібне в растафаріанстві?
9. У християнстві є різні релігійні організації – церкви (наприклад, Українська Автокефальна Церква, Греко-Католицька Церква тощо). Чи є щось подібне в растафаріанстві? Чи існують растафаріанські організації?

10. Чи є в растафаріанстві тексти, як мають особливе значення, які варто регулярно читати? Які це тексти та яким є їхнє значення?

Блок 2. Релігійна самоідентичність і прийняття растаманської ідентичності

1. Скажіть, будь ласка, як давно Ви вважаєте себе растаманом / растаманкою?
2. Чи пригадуєте, як Ви вперше довідалися про растафаріанство? І де, коли саме це трапилося?
3. Скільки минуло часу між тим, як Ви познайомилися з растафаріанством, і коли відчули себе растаманом / растаманкою?
4. Що це був за період у Вашому житті? Давайте спробуємо пригадати якомога докладніше... Чим Ви займалися? Про що багато думали? Що Вас непокоїло? Що радувало?
5. Ви тоді цікавилися чимось містичним, священним, надприродним, екстрасенсорним?
6. Ви цікавилися тоді музикою? Що Ви слухали? Можливо, самі грали на музичному інструменті? Належали до музичного гурту?
7. Ви тоді були релігійною людиною? Відносили себе до певного віросповідання?
 - А ще раніше Ви мали певне віросповідання?
 - Зараз Ви відносите себе до певного віросповідання, окрім растафаріанства? [Якщо так, розпитайте докладно.]
8. Якщо говорити про Вас зараз, чи вважаєте Ви себе...
 - ☐ дуже релігійною людиною?
 - ☐ радше релігійною людиною?
 - ☐ радше нерелігійною людиною?
 - ☐ зовсім нерелігійною людиною?
 - Чому обираєте саме таку відповідь? Що для Вас означає бути «релігійною» або «нерелігійною» людиною?
9. Якщо говорити про Вас зараз, чи вважаєте Ви себе людиною, зацікавленою у священному, надприродному, містичному, екстрасенсорному?
 - Розкажіть, будь ласка, якомога докладніше, що саме Вас цікавить.

- У Вас коли-небудь був містичний досвід? А у Ваших знайомих, рідних? [Розпитайте якомога докладніше.]
 - Містичний – у найширшому значенні. Чи стикалися Ви з випадками яснобачення? Телепатії? Збігів, які важко вважати випадковістю? Містичного зцілення? Особливо інтенсивного відчуття єдності з усім світом?
10. Деякі люди вважають себе атеїстами або агностиками. Чи вважаєте Ви ці поняття застосовними до себе?
- Якщо так, то в якому сенсі?
 - Якщо ні, то як Ви думаєте, завдяки чому вийшло так, що Ви не вважаєте себе такою людиною?
11. Чи можливо, що в майбутньому Ви приймете інше віросповідання, ніж растафаріанство?
- Якщо ні, то чому?
 - Якщо так, то за яких умов це могло би статися?
 - Чи могли би Ви уявити, що за певних життєвих обставин Ви би були зараз атеїстом або агностиком? Які б це мали бути обставини?
 - Чи можете Ви уявити, що станете атеїстом або агностиком у майбутньому?
 - Якщо так, то за яких умов це може статися?

Блок 3. Ключові релігійні погляди

1. Розкажіть, будь ласка, якомога докладніше, у що Ви вірите (у релігійному, духовному сенсі)?

Уточнювальні питання

2. Чи продовжують люди своє свідоме існування після смерті в якій іншій формі? Чи не могли б Ви розказати якомога докладніше про це?
- Чи вірите Ви в реінкарнацію (народження в цьому світі знову)?
 - Якщо так, то чи може людина в наступному житті народитися не людиною, а в якійсь іншій формі (твариною, рослиною)? Якщо може, то в яких формах це можливо?
3. Що має робити людина, щоб мати якомога кращу долю після смерті?

4. Ви вірите в Бога?

- Якщо ні, чому?

– Можливо, Ви вірите у Вищу Силу? Можливо, у якусь першопричину Всесвіту, наділену свідомістю?

- Якщо так, розкажіть, будь ласка, якомога докладніше про Ваші уявлення про Бога? Яким є Бог? Якою є роль Бога в житті людей?

5. На Вашу думку, чи існує пекло, чи існує рай?

- Якщо ні, чому Ви так вважаєте? Чи відрізняються чимось долі душ добрих і лихих людей після того, як ці люди помирають?
- Якщо так, якими вони Вам уявляються? Як довго в них перебувають?

6. Чи вірите Ви в існування енергетики (енергетичного поля) у кожної людини? Чакр?

7. Що може людина зробити, що захистити себе від поганих подій у житті та збільшити імовірність добрих подій у її житті?

- Чи можуть людині допомогти певні камені, обереги, талісмани, освячення...?
- Чи можуть певні люди допомагати або шкодити іншим через певні енергетичні, екстрасенсорні впливи? [Розпитайте якомога докладніше – якого саме типу впливи, які люди.]

Блок 4. Ключові релігійні практики

1. Скажіть, будь ласка, чи читаєте Ви певні священні або духовні тексти?

- Якщо так, які саме?
- Як часто?
- Чим важливо таке читання?

2. Ви молитесь?

- Якщо так, то як часто?
- Які це молитви?
- Ви молитесь частіше своїми словами чи певною вивченою молитвою?

3. Чи займались Ви коли-небудь медитацією? Чи займаєтесь зараз?

- Якщо так, якими видами медитації? Як часто?

4. Чи читаєте Ви мантри? Якщо так, що це за мантри?

5. Чи здійснюєте Ви які-небудь інші індивідуальні релігійні ритуали?
 - Якщо так, які саме?
 - Як часто?
 - Яке вони мають значення для Вас? Яким було би Ваше життя, якби Ви їх не здійснювали?
6. Чи берете Ви участь у певних колективних релігійних ритуалах?
 - Якщо так, яких саме?
 - Як часто?
 - Чим важливо брати в них участь? Яке це має для Вас значення?
7. Чи бере Ви участь у діяльності певної релігійної групи, громади, організації?
 - Якщо так, яку саме?
 - Як часто?
 - Чим це важливо?
8. Чи святкуєте Ви певні растаманські свята?
 - Якщо ні, чому?
 - Якщо так, які саме?

Блок 4. Зміни в житті після прийняття растафаріанства

1. Як Ваші близькі, друзі відреагували, коли дізналися, що Ви [зазначте конкретні вірування, про які загадував респондент]?
2. Як вони реагували, коли помітили, що Ви [зазначте конкретні практики, про які згадував респондент]?
3. Чи хотіли б Ви, щоб хтось із Вашої родини або Ваших друзів стали растаманами?
4. Бути растманом/растаманкою сьогодні в Україні важко чи легко?
 - Чим саме легко? Чим саме важко?
 - Ваші растаманські погляди, практики у чомусь допомагають Вам?
 - Можливо, у чомусь ускладнюють життя?
5. Що змінилося у Вашому житті, відколи Ви відчули, що растафаріанство – це «ваше», ваш шлях у житті, стиль життя, принаймні зараз?
6. На Вашу думку, якого типу людям, зазвичай, підходить растафаріанство?

7. Ви є саме такою людиною чи Ви інакші?

Блок 5. Підсумок

1. На Вашу думку, чому трапилося так, що Ви знайшли себе саме в растафаріанстві, а не в іншій вірі, іншій субкультурі?
2. Як Ви думаєте, яким було би Ваше життя зараз, якби Ви не стали растаманкою /растаманом? У чому воно було би інакшим?

Загальні дані про респондента

1. Вік
2. Освіта (рівень та спеціальність)
3. Фах
4. Сімейний статус
5. Населений пункт, регіон проживання зараз і в минулому
6. Етнічна самоідентичність
7. Релігійність батьків

Подяка респондентові за розмову

ДОДАТКОВІ ФОРМИ СЕМЕСТРОВОЇ РОБОТИ

Окрім дослідницького компоненту, основною формою поточної семестрової роботи та, відповідно, контролю засвоєння знань є участь в обговореннях на семінарських заняттях⁷. Залежно від розміру та специфіки групи, а також зважаючи на завдання в межах інших навчальних дисциплін кафедри, викладач може запроваджувати додаткові форми проміжного контролю знань і бонусних видів роботи (тобто тих, які студенти виконують за бажанням). Наприклад, *додатковими формами проміжного контролю знань* може слугувати вікторина та / або проміжна контрольна робота, *бонусними* – позааудиторні есе, індивідуальні завдання до семінарських занять, обговорення тематичних кінострічок, зустрічі з вірянами та релігійними лідерами. Нижче наведено стислий опис можливих додаткових форм поточної семестрової роботи та проміжного контролю знань⁸.

Додаткові форми проміжного контролю знань

Вікторина

Вікторина є усним опитуванням з уже опанованих тем курсу за питаннями, ідентичними тими, які будуть винесені на проміжну та/або підсумкову контрольну роботу. Відповідно, вікторина спрямована на закріплення знань з уже опанованих тем курсу, має посприяти підготовці студентів до проміжної та контрольної роботи, а також слугувати додатковим індикатором для викладача того, які аспекти матеріалу курсу викликали найбільше труднощів, а отже потребують додаткових роз'яснень. Під час вікторини студенти мають демонструвати лише власні знання без

⁷ Станом на 2014 рік, у НаУКМА відвідування семінарських занять є обов'язковим, а лекційних – обв'язковим для студентів 1 року навчання та вільним для студентів 3-4 років навчання. У разі невідвідування лекційного заняття відповідний матеріал має бути опанований студентом самостійно за допомогою додаткових джерел (рекомендованих викладачем до відповідної теми та/або підібраних самостійно).

⁸ При викладанні курсу «Соціологія релігії» в НаУКМА, зазвичай, використовується щонайменше дві опції з цього переліку. Які саме – може різнитися з року в рік.

користування жодними інформаційними джерелами (конспектами, роздруківками, книгами, Інтернет-ресурсами тощо).

Проміжна контрольна робота

Проміжна контрольна робота за форматом відповідає підсумковій⁹, але обмежена лише тими темами, які вже були розглянуті в рамках курсу. Кількість балів за запитання певного рівня може бути меншою, ніж на підсумковій контрольній, але вимоги до відповідей на запитання є ідентичними. Проведення проміжної контрольної роботи сприяє узагальненню вже опанованого матеріалу курсу, підготовці до майбутнього підсумкового контролю знань, а також дозволяє виявити проблемні питання, які потребують додаткового роз'яснення під час наступних занять.

Бонусні форми роботи

Позааудиторне есе

Для зацікавлених студентів може бути запропоноване написання академічного есе вдома. Темі можуть стосуватися будь-яких контроверсійних питань курсу (тобто таких, для яких не існує однозначної відповіді), зокрема можуть бути ідентичними до тем залікового есе (див. с. 75). Тема та терміни подання есе мають бути погоджені з викладачем. Рекомендований обсяг есе: 1,5 інтервал між рядків, максимум 10 тис. знаків з проміжками (орієнтовно 3 сторінки 12 шрифтом).

Есе має бути самостійною аналітичною роботою, у якій представлено аргументовану позицію з певного контроверсійного питання. При запозиченні емпіричного або теоретичного матеріалу з певного джерела, на нього обов'язково має бути оформлене посилання. У разі, якщо відтворено 8

⁹ Про формат і питання підсумкової контрольної роботи див. с. 64.

або більше слів поспіль із певного джерела, відповідний фрагмент має бути оформлений як цитата. Недекларування посилань на джерело або цитат є неприпустимим і кваліфікується як плагіат.

Індивідуальні завдання до семінарських занять

За ініціативою студента й попереднім записом у викладача можливе виконання індивідуального завдання із відповідною презентацією на одному із семінарських занять, що є бонусною формою роботи, бали за яку зараховуються до категорії «аудиторна робота». За бажанням студентів, деякі із цих завдань можуть бути виконані у співпраці (удвох або втрох). Нижче наведено приклади індивідуальних завдань та стислі пояснення щодо них.

1. Презентуйте ключові тези праці А. Маслоу «Релігія, цінності та вершинні переживання»: Maslow A. Religions, Values, and Peak-Experiences. – N.Y.: Wiking Press, 1971.
 - Оскільки поняття «вершинного досвіду»/»вершинних переживань» (peak experiences) розкриті в лекційному матеріалі курсу як частий елемент сценаріїв прийняття або збереження релігійної ідентичності, доречно заохотити студентів докладніше познайомитися з роботою Абрахама Маслоу, в якій представлено цей феномен. Це видання є також релевантним до теми «Релігійні групи та організації», оскільки автор аналізує зв'язок між вершинним досвідом і долученістю людини до колективних релігійних практик, а не лише індивідуальних.
 - Кількість студентів для виконання завдання: від 1 до 3.
 - Тривалість презентації: до 12 хв., якщо презентує одна людина; до 20 хв., якщо спільна презентація двох осіб; до 25 хв., якщо спільна презентація трьох осіб. Після презентації – відповіді на запитання.
2. Розкажіть від першої особи про життя й переконання індуїстки / християнки / мусульманки / інше (або індуїста / християнина / мусульманина / інше) щодо соціальних ролей жінки та чоловіка в родині й суспільстві. Оберіть образ людини, цілком задоволеної своїм статусом або навпаки. Конкретизуйте час і місце життя людини, образ

якої пропонуєте, а також течію / деномінацію віросповідання (наприклад, «мусульманин, суніт»).

- Завдання має на меті сприяти розширенню ерудиції студентів щодо гендерних ролей у різних віросповіданнях, а також є вправою на емпатію. При підготовці до презентації рекомендовано ознайомитися з Інтернет-форумами вірян і просвітницькими сайтами відповідного віросповідання.
- Кількість студентів для виконання завдання: 1–2 людини представляють певне віросповідання. Кількість віросповідань залежить від того, скільки семінарських годин відведено для теми «Гендерні аспекти релігії». У разі двогодинного семінару навряд чи доречно планувати понад 3 презентації, якщо тривалість однієї презентації – до 12 хв.
- Тривалість презентації: до 12 хв., якщо презентує одна людина; до 20 хв., якщо спільна презентація двох осіб. Після презентації – відповіді на запитання.

3. Презентувати християнство як а) сумісне з або навіть сприятливе для демократії; б) несумісне з демократичним ладом ¹⁰.

- Оскільки як в академічному, так і в громадському дискурсах співіснують полярні позиції щодо питання сумісності християнства з демократичним ладом, це завдання має посприяти розумінню логіки аргументації кожної зі сторін і труднощів у досягненні консенсусу щодо цього контроверсійного питання.
- Кількість студентів для виконання завдання: 1–2 людини (або одна людина презентує обидві точки зору, або по одній людині для представлення кожної з позицій).
- Тривалість презентації: до 12 хв., якщо презентує одна людина; до 20 хв., якщо спільна презентація двох осіб. Після презентації – відповіді на запитання.

¹⁰ Приклад можливих рекомендацій студентам щодо підготовки до цього завдання представлений на с. 61.

4. Презентувати мусульманство як а) сумісне з або навіть сприятливе для демократії; б) несумісне з демократичним ладом¹¹.
- Оскільки як в академічному, так і в громадському дискурсах співіснують полярні позиції щодо сумісності мусульманського віросповідання з демократичним ладом, це завдання має посприяти розумінню логіки аргументації кожної зі сторін і труднощів у досягненні консенсусу щодо цього контroversійного питання.
 - Кількість студентів для виконання завдання: 1–2 людини (або одна людина презентує обидві точки зору, або по одній людині для представлення кожної з позицій).
 - Тривалість презентації: до 12 хв., якщо презентує одна людина; до 20 хв., якщо спільна презентація двох осіб. Після презентації – відповіді на запитання.
5. Підготуватися до дебатів й узяти участь у них з теми «Чи справдилася теорія секуляризації?»
- Оскільки, попри ґрунтовну дискусію, в сучасному академічному дискурсі понині не існує консенсусу щодо питання, чи справдилася теорія секуляризації, завдання має допомогти студентам зрозуміти ключові аргументи й контраргументи кожної зі сторін та виробити власний погляд на це полемічне питання.
 - Кількість студентів для виконання завдання: 2 або 4 (по одній або дві людини для представлення кожної з позицій).
 - Вступне слово на дебатах – до 5 хв. у кожного учасника (разом 10 хв. на презентацію позиції кожної сторони). Далі – обмін запитанням і відповідями між учасниками дебатів до 20 хв., після чого до дискусії приєднуються всі учасники семінару.
6. Провести й опрацювати в SPSS опитування слухачів курсу або іншої студентської групи. Презентувати результати.

¹¹ Приклад можливих рекомендацій студентам щодо підготовки до цього завдання представлений на с. 61.

- Оскільки впродовж семестру студенти знайомляться з результатами досліджень релігійності, високоймовірно, що їм буде цікаво дізнатися узагальнені результати, якими є релігійні погляди та практики слухачів курсу. Завдання буде корисним для розвитку навичок формулювання анкетних запитань щодо релігійних поглядів і практик, введення й аналізу даних до SPSS, опрацювання відкритих питань анкети, якщо такі будуть у ній передбачені.
- Кількість студентів для виконання завдання: 1–2, залежно від розміру групи.
- Тривалість презентації: до 20 хв.

7. Опрацювати матеріали цього річного колективного студентського дослідження. Презентувати результати.

- Завдання полягає в узагальненні всіх транскриптів і протоколів спостережень, поданих студентами в рамках дослідницького компоненту курсу. Завдання сприяє глибшому розумінню різноманіття релігійних поглядів і практик українського суспільства, а також розвитку аналітичних навичок.
- Студентів, які зголосилися на виконання цього завдання, варто попередити про дві типові помилки узагальнення даних: а) представлення кількісного узагальнення щодо центральних питань дослідження (натомість, доречно представляти лише різноманіття відповідей на ці запитання, адже якісне дослідження не є репрезентативним і спрямоване на виявлення не тенденцій, а різноманіття проявів досліджуваного явища); б) непередставлення на початку презентації кількісного узагальнення щодо категорій респондентів (наприклад, скільки респондентів певної вікової категорії взяли участь у дослідженні, якого рівня освіти, статі тощо).
- Кількість студентів для виконання завдання: 1–4, залежно від розміру групи та кількості дослідницьких проектів.
- Тривалість презентації – 12-40 хв., залежно від специфіки дослідницького проекту та кількості учасників у ньому. Наприклад,

у разі пілотного проекту, виконуваного 3–4 студентами, зазвичай, доречна коротка презентація у 12 хв. Натомість, якщо 30–35 слухачів курсу були задіяні у певний проект, обсяг зібраного емпіричного матеріалу є значно більшим, а отже доречною може бути докладна презентація до 40 хв.

Приклад можливих рекомендацій для студентів

щодо підготовки до завдань 3 і 4

Мета завдання: зрозуміти підґрунтя сучасної полеміки серед релігійних і громадських лідерів та суспільствознавців щодо сумісності тих чи інших релігій із демократичним ладом, а також ідеологічну складність двох найпоширеніших світових релігій, унаслідок чого стає можливим використання того ж самого віросповідання для легітимації навіть протилежних політичних принципів.

Щоб отримати максимальну оцінку, виступ має містити такі елементи.

1. Визначення демократії, на яке орієнтуєтесь під час виконання завдання. Якщо до вашого аналізу введені інші ключові терміни (наприклад, «громадянське суспільство», «демократичні цінності» тощо), то необхідно розкрити також їхнє значення.
2. Цитати зі священних текстів відповідної релігії, які ілюструють вашу позицію.
3. Кілька історичних прикладів або прикладів із сучасного політичного життя на підтвердження позиції.
4. Візуальний супровід виступу (або слайди, або аналітичні схеми / тези / терміни на дошці, або роздатковий матеріал).

Не варто намагатися розповісти під час презентації якомога більше якомога швидше: у такому разі іншим студентам буде важко зрозуміти презентацію. Зосередьтеся на найважливішому, а темп викладу тримайте достатньо помірним, щоб ваші колеги змогли зрозуміти ваші тези та приклади й зробити для себе нотатки з вашої презентації.

Можливі джерела для підготовки

- Просвітницькі сайти про віросповідання (питання сумісності ісламу й християнства з демократією дуже добре висвітлено онлайн на різноманітних сайтах просвітницького характеру).
- Власний аналіз священних текстів (за допомогою предметного покажчика) та/або електронного пошуку за релевантними ключовими словами.
- Основна й додаткова література до семінару та будь-яка інша спеціалізована література.
- Релігійні форуми в мережі Інтернет, на яких обговорюють релевантні питання.

Обговорення тематичних кінострічок

Документальні кінострічки та художні, що ґрунтовані на реальних подіях, можуть сприяти зацікавленості студентів у вивченні релігійних феноменів, а також полегшувати засвоєння деяких тем курсу. Нижче наведено три фільми, які, з досвіду автора, є особливо вдалим для обговорення зі студентами в рамках курсу «Соціологія релігії», а також у рамках базових курсів із соціології («Загальна соціологія», «Основи соціології»), що включають тему про релігію.

1. Ghandi / A biographical film; directed by Richard Attenborough; written by John Briley. – U.S., 1982. – 3 hours. (Доступний у професійному різноголосому перекладі українською та російською мовами.)
 - Кінострічка про суспільно-політичну діяльність Мохандаса Ґанді у Південній Африці та Індії.
 - Представлена у фільмі проблематика: релігія як базис соціально-політичного активізму, релігія і суспільно-політичні трансформації, міжрелігійні конфлікти та толерантність, вплив релігії на життя індивіда.
2. Inside Mecca [Documentary] / Directed by Anisa Mehdi, Taghi Amirani. – National Geographic. – 2006. – 57 min. (Доступний у перекладі російською.)
 - Кінострічка про здійснення паломництва до Мекки. У фокусі сюжету – троє людей мусульманського віросповідання з трьох різних континентів.
 - Представлена у фільмі проблематика: релігійне навернення, гендерні аспекти релігії, релігія і соціальна нерівність, релігія і глобалізація.
3. Tibet's Hidden Kingdom [Documentary] / National Geographic. – 2000. – 52 min. (Доступний у перекладі російською – «Затерянное королевство Тибета».)
 - Кінострічка про дослідження й завоювання Тибету британцями, а також відповідне засудження вторгнення до Тибету британських

військ і наслідки цієї військової кампанії для релігійної ідентичності її очільника.

- Представлена у фільмі проблематика: релігійне навернення, збереження релігійної ідентичності, релігійні організації, взаємовпливи релігійних і політичних інституцій.

Зустрічі з вірянами та релігійними лідерами

Досвід особистого спілкування з вірянами та/або релігійними лідерами сприяє подоланню стереотипних уявлень щодо віросповідання, зацікавленості у вивченні релігійності та глибшому розумінню релігійних поглядів і практик, функціонування релігійних груп й організацій. Нижче наведено кілька порад, що, з досвіду автора, можуть посприяти ефективності таких зустрічей.

1. Бажаний інтерактивний формат: 15–30 хв. вступне слово гостя, решту часу – відповіді на запитання студентів.
2. При домовленості щодо зустрічі, важливо акцентувати увагу гостя на важливості його/її особистого досвіду та сприйняття віри, адже загальну інформацію про віросповідання студенти можуть довідатися з підручників, довідкових видань і просвітницьких сайтів.
3. Перед зустріччю важливо акцентувати увагу студентів на її етичних аспектах: спілкування має відбуватися з боку студентів у дусі веберівської «розуміючої соціології» та «свободи від оцінок». Іншими словами, завдання студентів – якомога більше дізнатися про релевантні до релігійності досвід і погляди гостя, для чого доречно ставити уточнювальні запитання, але не є доречним вступати з гостем у полеміку, намагатися переконати в суперечливості його/її поглядів або доводити їхню помилковість¹².

¹² Полемічний формат зустрічі також можливий у тому разі, якщо це було завчасно погоджене з гостем. Дискусійний формат зустрічі суттєво звужує коло можливих гостей для запрошення.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ: ПИТАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підсумкова контрольна робота

Підсумкова контрольна робота спрямована на перевірку знань лекційного матеріалу та основних джерел до семінарських занять. Питання контрольної поділені на три рівні складності та повідомляються студентам наперед: відповідно, призначені не лише для перевірки, але й закріплення знань. Питання тематично перетинаються – знання певної інформації перевіряється в питаннях різних рівнів.

Структура білету контрольної роботи та її тривалість

Кожен варіант містить 10 питань рівня I по 1 балу кожне, 2 питання рівня II по 2,5 бали кожне, 1 питання рівня III у 10 балів. Разом 25 балів. Тривалість - 70 хвилин.

Пояснення щодо рівнів контрольної роботи

Питання *I рівня* спрямовані на перевірку базової ерудиції з матеріалу курсу. Зазвичай, вимагають або обрання правильної відповіді серед множинних варіантів, або стислої відповіді в одне або кілька слів.

Подеколи у запитанні *I рівня* зазначено про необхідність пояснити відповідь. У такому разі відповідь має бути дещо розгорнутішою – в одне або кілька речень. Якщо про необхідність пояснення не зазначено в питанні, обґрунтовувати відповідь не потрібно.

«_____» означає, що необхідно заповнити прогалину в тексті. «...» означає, що необхідно продовжити й завершити твердження.

Адекватна відповідь на питання *II рівня* потребує викладу в кілька речень. На цьому рівні достатньо лаконічної відповіді.

Натомість, у відповіді на питання *III рівня* потрібно максимально повно продемонструвати знання, отримані під час лекцій, семінарів та роботи з основною літературою до семінарів. Найімовірніше, адекватна відповідь складатиметься з 4-7 абзаців, щонайменше з трьох (звісно, кількість абзаців залежить від стилістики автора й наразі зазначена як орієнтир, наскільки

розлога відповідь очікується). Відповідь має бути добре структурованою; відповідно, варто спершу підготувати аналітичну схему відповіді на чернетці, а потім переходити до викладу. Синтез релевантного матеріалу декількох тем та рефлексії цілком доречні у відповідях на питання цього рівня.

Приклади питань підсумкової контрольної роботи

Рівень 1

1. Назвіть релігію, питома вага якої у світі зростає нині найбільшими темпами.
2. Згідно з даними щодо релігійності світу, який відсоток населення світу не вважають себе атеїстами?
3. Що таке релігійний синкретизм?
4. Які релігії (або релігія, релігійний напрям) є найпоширенішими в:
 - Північній Америці
 - Південній Америці
 - Західній Європі
 - Австралії
 - Індонезії
 - Індії
 - Північній Африці
 - Південній Африці
 - Китаї
 - Японії
5. У чому суть «розуміючої соціології» Макса Вебера?
6. У чому суть соціологічного погляду на релігію?
7. Чи тотожні у релігійній статистиці поняття атеїст та нерелігійна/невіруюча людина? Поясніть свою відповідь.
8. Які методи дослідження застосовують у соціології релігії?
9. Яка ідея лежить в основі релігійного ексклюзивізму, характерного для іудаїзму, християнства й ісламу?

10. На основі свого дослідження становлення релігійної ідентичності, Людмила Скокова виокремила три моделі: глибинну, критичну й ситуативну / афіліативну. Який метод було застосовано в цьому дослідженні?
11. Назвіть два основні шляхи набуття релігійної ідентичності.
12. Розрізняють формальні та неформальні методи релігійної соціалізації. Поясніть ці два методи.
13. Для яких двох вікових категорій є характерним релігійне навернення?
14. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерні:
- наголос на вимозі вірити;
 - наголос на ексклюзивізмі;
 - толерантне сприйняття інших релігійних культур;
 - прагненні пояснити світобудову домінує наголос на логічній послідовності взаємоузгоджених суджень, що становлять цілісну систему;
 - наголос радше на моральних наказах і виконанні ритуалів, ніж вимозі вірити в певні догмати;
 - намагання дисциплінувати, регулювати й навіть засуджувати всі форми емоційного прояву, відкидаючи танці, чуттєвість, стимулятори й інші речовини та процедури, що викликають екстаз.
15. Згідно з сучасним соціологічним аналізом,
- До чого призводить монополія певної релігійної організації у суспільстві?
 - До чого призводить дерегуляція «релігійної економіки»?
 - Як впливає на рівень релігійності наявність релігійного плюралізму та конкуренції: це розвінчує «ілюзію релігії» чи підвищує рівень участі в релігійних організаціях? Поясніть відповідь.
16. Якою є основна риса секти?
17. У чому основна відмінність деномінації та інституціалізованої секти, з точки зору соціології?

18. Чи кожна секта перетворюється врешті-решт на деномінацію? Поясніть відповідь.
19. Якою була динаміка культів протягом XX століття у сенсі їхньої чисельності та популярності? (Зростає чи спадає?)
20. Як правило, культи спрямовані на індивідуальний розвиток людини чи на соціальні зміни?
21. Наведіть приклад інституціалізованої секти. Поясніть свою відповідь.
22. На сьогоднішній день, чи посвячують жінок у священники
- у Римо-Католицькій Церкві?
 - ☐ так
 - ☐ ні
 - у протестантизмі?
 - ☐ так, надання духовного сану жінками - це одна з тих рис, що визначають відмінність протестантизму та традиційніших конфесій
 - ☐ поки ні, але мають місце серйозні громадські дебати, які, найімовірніше, призведуть до надання жінкам духовного сану у протестантизмі
 - ☐ так, у деяких течіях протестантизму
1. _____ – урбаністичний рух, спрямований здебільшого проти занепаду персоналізованих, патріархатних уявлень про порядок і взаємини у суспільстві та заміщення їх неперсоналізованими принципами (Мартін Різебродт).
2. _____ – суспільно-політична діяльність на релігійному ґрунті, спрямована на запобігання послабленню релігійної ідентичності, встановлення чітких меж релігійної громади та створення життєздатної альтернативи світським інституціям.
- а) релігійний екстремізм
 - б) релігійний фундаменталізм
 - в) релігійний фанатизм
 - г) релігійний тероризм
3. У якому столітті виник іслам?
4. Магомет ібн Абдула (роки життя 570–632), народжений на Аравійському півострові, – це...
- а) племінник пророка Мухаммеда, який започаткував шиїтську гілку ісламу
 - б) сучасник пророка Мухаммеда, завдяки якому одкровення Пророка були ретельно записані й склали Коран

- в) людина, яка у віці 40 років почала передавати іншим послання морально-етичного, правового й історичного змісту, що зрештою склали основу однієї зі світових релігій, а сам він став шанований багатьма вірянами як великий пророк.
5. Яким чином було складено Коран? Пророк Мухаммед сам ретельно занотовував усі свої одкровення чи вони були за ним записані його послідовниками?
6. Чи правильної є тези: «Більшість мусульман – люди арабської етнічної ідентичності»? Поясніть свою відповідь.
7. Країною з найбільшою кількістю мусульман у світі є _____.
8. Ким є Ісус для мусульман?
9. Коли араби християнського віросповідання кажуть Бог, арабською це звучить як...
10. Пророків іудейської традиції, зокрема Мойсея та Авраама, мусульмани
- а) шанують як пророків
 - б) вважають фіктивними фігурами неістинної релігії
11. «Джихад» у перекладі з арабської буквально означає
- а) «священна війна»
 - б) «вище, максимальне зусилля»
12. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ людей відносили себе до *християнського* віросповідання.
- а) приблизно 0,5 млрд.
 - б) приблизно 1 млрд.
 - в) приблизно 1,5 млрд.
 - г) приблизно 2 млрд.
 - д) приблизно 2,5 млрд.
 - е) приблизно 3 млрд.
13. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ людей відносили себе до *мусульманського* віросповідання.
- а) понад 500 млн., але менше 1 млрд.
 - б) понад 1 млрд., але менше 1,5 млрд.
 - в) понад 1,5 млрд., але менше 2 млрд.
 - г) понад 2 млрд., але менше 2,5 млрд.
 - д) понад 2,5 млрд., але менше 3 млрд.
 - е) понад 3 млрд.
14. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ людей відносили себе до *індуїстського* віросповідання.

- а) майже 0,5 млрд.
- б) майже 1 млрд.
- в) майже 1,5 млрд.
- г) майже 2 млрд.
- д) майже 2,5 млрд.
- е) майже 3 млрд.

15. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ населення світу відносили себе до *юдейського* віросповідання.

- а) менше 1%
- б) менше 5%, але більше 1%
- в) менше 10%, але більше 5%
- г) менше 15%, але більше 10%
- д) менше 20%, але більше 15%
- е) менше 25%, але більше 20%

16. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ населення світу відносили себе до віросповідання *багаї*.

- а) менше 1%
- б) менше 5%, але більше 1%
- в) менше 10%, але більше 5%
- г) менше 15%, але більше 10%
- д) менше 20%, але більше 15%
- е) менше 25%, але більше 20%

17. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ людей відносили себе до *буддистського* віросповідання.

- а) менше 500 млн.
- б) менше 1 млрд., але більше 0,5 млрд.
- в) менше 1,5 млрд., але більше 1 млрд.
- г) менше 2 млрд., але більше 1,5 млрд.
- д) менше 2,5 млрд., але більше 2 млрд.
- е) менше 3 млрд., але більше 2,5 млрд.

18. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік, _____ людей вважали себе *нерелігійними (неафілейованими) або атеїстами*.

- а) майже 0,5 млрд.
- б) майже 1 млрд.
- в) майже 1,5 млрд.
- г) майже 2 млрд.
- д) майже 2,5 млрд.
- е) майже 3 млрд.

19. За оцінками фахівців, станом на 2000 рік *нерелігійні (неафілейовані) люди та атеїсти* становили...

- а) першу за чисельністю категорію (тобто жодне віросповідання не налічує більше послідовників, ніж та кількість людей, які вважають себе нерелігійними або атеїстами)
- б) другу за чисельністю категорію (лише одне віросповідання налічує більше послідовників, ніж та кількість людей, які вважають себе нерелігійними або атеїстами)
- в) третю за чисельністю категорію (два віросповідання налічують більше послідовників, ніж та кількість людей, які вважають себе нерелігійними або атеїстами)
- г) жодна з наведених вище відповідей не є правильною

20. Найсекуляризованішим суб(континентом) світу дослідники вважають _____.

21. Найсекуляризованішою країною Європи дослідники вважають нині _____.

22. Ще більш секуляризованою, ніж найсекуляризованіша країна Європи, є така територія, що була окремою країною протягом багатьох років XX століття – _____.

23. Що розуміють під секуляризацією на макрорівні?

24. Що розуміють під секуляризацією на мікрорівні?

25. В опитуваннях громадської думки можна виділити три ключові критерії релігійності. Назвіть ці критерії.

26. Назвіть 3 релігії, що мають найбільшу кількість послідовників у світі

Рівень 2

1. Стисло поясніть значення словосполучень «свобода релігії» та «свобода від релігії» (freedom of religion vs. freedom from religion).
2. Релігійна свобода передбачає свободу релігійних переконань, але ніколи не передбачає повної свободи будь-яких релігійних практик. Поясніть це твердження, наведіть приклади.
3. Поясніть значення поняття «теодицея».
4. У християнстві розрізняють доктрини соціального та приватного спасіння. Стисло охарактеризуйте ці доктрини та поясніть, котра з них (і чому) сприяє виникненню реформаторських рухів, яка – ні.
5. Стисло охарактеризуйте, у який випадок суспільні рухи, найімовірніше, матимуть релігійне підґрунтя.

6. У релігійних доктринах є щонайменше 5 різних пояснень причин страждання людини: 1) її вчинки в попередньо житті (доктрина карми й реінкарнації душі), 2) лихі вчинки її пращурів, 3) створення Богом людей апріорі нерівними (доктрина предестинації), 4) лиха діяльність інших людей, 5) лиха діяльність надлюдських істот (духів, богів тощо). Яке/які з цих пояснень уможливають виникнення реформаторських рухів, які – ні? Поясніть свою відповідь.
7. Можлива ситуація, що держава домінує над релігією; і навпаки – релігія домінує над державою. Поясніть ці ситуації, наведіть відповідні приклади.
8. З точки зору загальнолюдських цінностей, назвіть ключові причини, через які релігія (а) здобуває негативний образ в очах людей; (б) здобуває позитивний образ в очах людей.
9. Де, у який період та в рамках якого віросповідання вперше було застосовано поняття фундаменталізм у релігійному контексті (саме як релігійний фундаменталізм). Так ідентифікували себе самі віруючі чи сторонні спостерігачі?
10. Поясніть співвідношення арабської та мусульманської ідентичностей.
11. З одного боку, іслам та християнство мають чимало спільного, з іншого – у певному сенсі ці релігії є взаємовиключними. Поясніть.
12. У мусульманстві розрізняють так званий «малий джихад» і «великий джихад». «Малий джихад» - це боротьба за поширення та захист ісламу. У чому полягає «великий джихад»?
13. Розкрийте стисло суть поняття «релігійний фундаменталізм»? Це поняття є застосовним у контексті багатьох віросповідань чи, навпаки, є характеристикою лише одного віросповідання (поясніть свою відповідь)?
14. Чи є насилля невід'ємною характеристикою релігійного фундаменталізму? Поясніть свою відповідь.
15. Деякі дослідники вважають, що поняття «сектаріанство» (sectarianism) має більший евристичний потенціал, ніж термін «релігійний фундаменталізм». (Іншими словами, поняття «фундаменталізм» не є вдалим для аналізу, на відміну від поняття сектаріанство.) Поясніть це твердження.
16. На думку Джона Еспозіто, «ісламський дух відродження» й «ісламська політична активність» є більш доречними поняттями, ніж «ісламський фундаменталізм». Поясніть це твердження.

17. Якщо порівняти дані 1970-го та 2000-го років, зменшилася, збільшилася чи залишилася незмінною кількість людей, які відносять себе до таких 4-х категорій: (1) християни, (2) мусульмани, (3) індуїсти, (4) нерелігійні (неафілейовані) й атеїсти? Що означають такі тренди?
18. Поясніть значення поняття «світова релігія» у вітчизняній і західній академічній традиції. Назвіть релігії, які вважають світовими у вітчизняній академічній традиції.
19. Зважаючи на дані репрезентативних опитувань громадської думки, Ви би віднесли сучасне українське суспільство до малорелігійного чи високорелігійного? Поясніть свою відповідь.
20. Як вибір індикаторів релігійності може вплинути на висновки щодо релігійності певного суспільства?
21. Деякі соціологи наводили Ісландію як приклад першої повністю або майже повністю секуляризованої нації у світі на підставі низького рівня відвідування церков (тільки 2% населення відвідують церкву щотижня). Водночас, за результатами опитування 1990 р. (у рамках проекту World Values Survey) було виявлено, що:
 - впевнені, що є життя після смерті більше ____% ісландців
 - ☐ 50%
 - ☐ 80%
 - вірять у реінкарнацію ____% ісландців
 - ☐ 20 %
 - ☐ 40%

Прокоментуйте ці результати у світлі сучасних релігійних тенденцій, які виокремлюють соціологи.

22. Сформулюйте визначення релігії та релігійності.
23. Розкрийте поняття атеїзму, зокрема його типів.
24. Що означає поняття «вершинні переживання» (“peak experiences”, А. Маслоу) та яке вони мають значення у царині релігії?
25. Для іудаїзму, християнства й ісламу характерна така риса як ексклюзивізм (на відміну від індуїзму, буддизму, даосизму, конфуціанства...). Поясніть значення терміну «ексклюзивізм» у цьому контексті.
26. Впливом якої цивілізації та якої релігійної ідеї можна пояснити інтелектуалізм і схильність до логіки християнської теології?
27. Згідно з викладом Браяна Вілсона, у чому впродовж століть полягало центральне завдання християнської філософії?

28. Браян Вілсон виокремлює дві ключові причини, через які вплив буддизму на східну цивілізацію був суттєво відмінним від впливу християнства на західну. Розкрийте ці дві причини.
29. Що означає термін «сотеріологія»?
30. Соціологи розрізняють афективні й інструментальні зв'язки людини в рамках релігійної групи, до якої вона належить. Стисло розкрийте значення цих термінів та наведіть приклади.
31. За спостереженнями Джона Лофланда, якими є афективні зв'язки індивіда в тій ситуації, коли відбувається релігійне навернення людини та її долучення до певної релігійної групи?
32. Дайте визначення поняттю «релігійна соціалізація».
33. У чому може бути причина успішного залучення adeptів тоталітарними сектами?
34. У якому сенсі соціологи вживають термін «релігійна економіка»?
35. Розкрийте суть нинішньої зміни парадигми в соціології релігії.
36. Окресліть відмінність між поняттями культу та секти в соціології.
37. Поясніть, чому деякі дослідники бачать участь у релігійному житті як компенсаторний механізм.
38. Як соціологія релігії співвідноситься з соціологією та релігієзнавством?
39. На основі свого дослідження становлення релігійної ідентичності, Людмила Скокова виокремила три моделі: глибинну, критичну й ситуативну/афіліативну. Стисло розкрийте суть кожної з виокремлених дослідницею моделей.
40. Як формують релігійну статистику світу, тобто які джерела використовують для цього?
41. Охарактеризуйте тоталітарні секти.
42. Серед релігійних лідерів та ієрархів здебільшого чоловіки; серед вірян – здебільшого жінки. Які можливі причини такого феномену?
43. Релігійні уявлення про роль жінки, визначену Богом/богами, примітно різняться навіть у рамках одного віросповідання. Поясніть, завдяки чому мають місце численні відмінності, коли в основі лежить один і той самий священний текст.

Рівень 3

1. Чому вивчення релігії є складовою соціології? Навіщо соціологам вивчати релігію? Якими є можливості та межі соціології релігії?
2. У чому актуальність доробку М. Вебера для соціології релігії?
3. Уявіть, що Вам необхідно визначити ступінь релігійності того чи іншого суспільства шляхом репрезентативного опитування населення. Розкрийте можливі індикатори, що можуть бути використані в анкеті Вашого дослідження.
4. Як дотриматися об'єктивності у вивченні релігії, попри те, що всі люди мають певні релігійні, агностичні або атеїстичні переконання?
5. Поясніть відмінність між поняттям церкви, секти, деномінації та культу в соціології.
6. Релігія має не лише світоглядний вимір, але й представлена низкою організацій. Розкрийте організаційний вимір релігії.
7. Як правило, релігійні групи прагнуть збільшити число своїх членів, однак, збільшення чисельності призводить до певних проблем у функціонуванні групи. Окресліть ці проблеми.
8. Розкрийте аргументацію на користь та проти священнослужительства жінок у християнстві.
9. Які Вам відомі стереотипи щодо ісламу? Поясніть, якою є дійсна ситуація, на відміну від стереотипних уявлень?
10. У літературі з курсу ви мали можливість ознайомитися з класичною дослідницькою парадигмою набуття, зміни та втрати релігійної ідентичності (домінування психологічного підходу) та сучасною (домінування соціологічного підходу). Стисло розкрийте ключові відмінності цих парадигм.
11. Розкрийте шляхи впливу релігії на соціальну структуру та впливу соціальної структури на релігію. Наведіть кілька прикладів.
12. З одного боку, нерідко за допомогою релігії легітимізований status quo у суспільстві, з іншого – відомі випадки, коли специфіка релігійності населення була такою, що посприяла політичним трансформаціям у суспільстві. Поясніть це твердження, наведіть приклади.

Підсумкове аудиторне есе

Підсумкове аудиторне есе є академічним есе, тобто має чітку логіку викладу: на початку есе має бути задекларовано позицію автора, далі наведено аргументацію, а наприкінці есе – висновки. На відміну від контрольної роботи, в ньому потрібно продемонструвати не лише ерудицію, напрацьовану в рамках курсу, але й вміння аргументовано представити власну позицію з контроверсійної проблематики. Відповідно, для есе запропоновано п'ять високополемічних питань, з яких не існує однозначної точки зору в сучасній академічній літературі, а саме:

1. Чи можлива ґендерна рівність у царині релігії?
2. Чи впливає релігія на економічний розвиток суспільства?
3. Розмежованість релігійних і політичних інституцій – ідея, яка ніколи не справджується?
4. Чи справджується теорія секуляризації?
5. Наскільки сумісні релігійність і демократичність суспільства?

Теми розподіляють між студентами випадковим чином безпосередньо перед початком написання есе, тобто кожен слухач курсу має бути готовим до написання кожної з 5 тем.

Вимоги та рекомендації щодо есе

На початку есе необхідно задекларувати авторську позицію із запропонованої теми, а також уточнити, в який саме спосіб та на яких прикладах позиція буде обґрунтована. Якщо доречно, на початку есе варто також визначити ключові поняття (наприклад, «теорія секуляризації», «демократія»), адже визначення ключового поняття безпосередньо пов'язане з тим, на яких саме аспектах проблематики буде зосереджене есе.

Основною частиною есе є виклад аргументації. Важливо навести не лише аргументи, що підтверджують точку зору автора, але й контраргументи з чітким поясненням, чому автор вважає їх менш переконливими (ігнорування контраргументів еквівалентне односторонності викладу).

Наприкінці есе має бути наведений стислий висновок.

Тривалість написання есе – 80 хв.

Максимальна оцінка – 12 балів.

Перевірка залишкових знань

У випадку проведення контролю знань за деяких час після завершення курсу (з метою оцінки залишкових знань) можна використовувати тестові питання, відповіді на які оцінюються за 4-бальною системою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». Відсоток правильних відповідей, що відповідає певній категорії оцінки, доречно визначати, зважаючи на час, який минув після завершення курсу.

За умови, що після завершення курсу минуло не більше 3 місяців, загальна кількість тестових питань – 20, а питання з двома варіантами відповідей становлять не більше 25% запитань, оцінці «відмінно» відповідає такий результат тесту, коли правильні відповіді надано на 18-20 питань з 20 (90% і більше правильних відповідей); «добре» – на 15–17 питань (від 75% включно до 90%); «задовільно» – на 12-14 питань (від 60% включно до 75%); «незадовільно» – 0-11 питань (менше 60%). При пізнішому проведенні контролю залишкових знань доречно понизити кількість очікуваних правильних відповідей у певній категорії оцінки на 1–2 позиції.

Приклади контрольних питань для оцінки залишкових знань

Тематика: рівень та специфіка релігійності українського суспільства

1. Згідно з даними ISSP-2008, в Україні вірять у продовження свідомого існування після смерті близько
 - а) 10% дорослого населення
 - б) 50% дорослого населення
 - в) 80% дорослого населення
 - г) 90% дорослого населення

2. Згідно з даними ISSP-2008, в Україні НЕ вірять у Бога близько
 - а) 10% дорослого населення
 - б) 50% дорослого населення
 - в) 80% дорослого населення
 - г) 90% дорослого населення

3. Згідно з даними ISSP-2008, в Україні вірять в реінкарнацію
 - а) 5% дорослого населення
 - б) 20% дорослого населення

- в) 50% дорослого населення
- г) 60% дорослого населення

4. Серед мешканців України, які ідентифікують себе із певним релігійним напрямом, конфесією, чимало таких, хто не вірять у продовження свідомого існування після смерті (принаймні, зазначають під час опитувань, що не вірять у безсмертя душі, продовження життя після смерті тощо). Тих, хто вірить, найбільше серед
- а) греко-католиків
 - б) православних ЦМП
 - в) православних ЦКП
 - г) православних без чіткого означення

Тематика: світові статистичні дані щодо релігійності

1. Позначте той перелік, що відповідає трьом релігіям з найбільшою кількістю послідовників у світі, наведеним у порядку спадання кількості послідовників (тобто першою є релігія з найбільшою кількістю вірян):
- а) християнство, іслам, буддизм
 - б) християнство, іслам індуїзм
 - в) іслам, християнство, індуїзм
 - г) індуїзм, християнство, іудаїзм
2. Згідно з оцінками фахівців, який відсоток населення світу НЕ вважають себе атеїстами?
- а) понад 90%
 - б) близько 50%
 - в) близько 70%
 - г) близько 20%

Тематика: типи й специфіка релігійних культур

1. Поділ релігій на ті, що культивують «втечу від світу» та «активне перетворення світу», був запропонований
- а) Максом Вебером
 - б) Емілем Дюркгаймом
 - в) Едвардом Бенфілдом
 - г) Людмилою Скоковою

2. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерний наголос на ексклюзивізмі?
 - а) європейського
 - б) індійського
3. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерне толерантне сприйняття інших релігійних культур?
 - а) європейського
 - б) індійського
4. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерне прагнення пояснити світобудову домінує наголос на логічній послідовності взаємоузгоджених суджень, що становлять цілісну систему?
 - а) європейського
 - б) індійського
5. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерний наголос радше на моральних наказах і виконанні ритуалів, ніж вимозі вірити в певні догмати?
 - а) європейського
 - б) індійського
6. Якщо в історичному ракурсі поглянути на релігійні культури європейського та індійського субконтинентів і порівняти їх між собою, для релігійних культур якого з цих двох субконтинентів більш характерне намагання дисциплінувати, регулювати й навіть засуджувати всі форми емоційного прояву, відкидаючи танці, чуттєвість, стимулятори й інші речовини та процедури, що викликають екстаз?
 - а) європейського
 - б) індійського

Тематика: концепція релігійної економіки, релігійні групи й організації

1. Згідно з сучасним соціологічним аналізом, до чого призводить монополія певної релігійної організації у суспільстві?
 - а) сакралізації суспільства
 - б) секуляризації суспільства
 - в) релігійного плюралізму
 - г) де-сакралізації суспільства
2. Згідно з сучасним соціологічним аналізом, до чого призводить дерегуляція «релігійної економіки»?
 - а) сакралізації суспільства
 - б) секуляризації суспільства
 - в) де-сакралізації суспільства
3. Якою була динаміка культів протягом XX століття у сенсі їхньої чисельності та популярності?
 - а) зростала
 - б) спадала
 - в) залишалася сталою
4. Як правило, культи спрямовані на індивідуальний розвиток людини чи на соціальні зміни?
 - а) зазвичай, індивідуальний розвиток людини
 - б) зазвичай, соціальні зміни
 - в) зазвичай, і те, й інше
5. Зменшення впливу релігії на свідомість індивідів називають...
 - а) секуляризацією на мікрорівні
 - б) сакралізацією на мікрорівні
 - в) секуляризацією на макрорівні
 - г) сакралізацією на макрорівні

Тематика: стереотипні уявлення про іслам

1. Ким є Ісус для мусульман?
 - а) пророком
 - б) фіктивною фігурою неістинної релігії
 - в) втіленням Бога

2. Пророків іудейської традиції, зокрема Мойсея та Авраама, мусульмани
 - а) шанують як пророків
 - б) вважають фіктивними фігурами неістинної релігії
 - в) немає правильної відповіді
3. Чи правильним є твердження: «Релігійний фундаменталізм – це специфічне явище, властиве тільки ісламському світові»?
 - а) так, це явище зародилося в межах ісламу й залишається властивим лише цій релігії
 - б) ні, це явище зародилося в межах ісламу, але наразі має місце й в інших релігіях
 - в) ні, це явище зародилося в протестантизмі й властиве різним релігіям, зокрема ісламу
4. «Джихад» у перекладі з арабської буквально означає
 - а) «священна війна»
 - б) «вище, максимальне зусилля»
5. Чи правильним є твердження: «У сучасному світі більшість людей мусульманського віросповідання є арабами»?
 - а) так, більшість людей мусульманського віросповідання є арабами
 - б) ні, більшість людей мусульманського віросповідання НЕ є арабами
 - в) ні, приблизно половина людей мусульманського віросповідання є арабами

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Умови формування навчального рейтингу

Розподіл балів за компонентами курсу

Разом за курс – максимум 100 б.

Підсумкове (залікове) аудиторне есе – максимум 12 б.

Робота протягом семестру – максимум 88 б.

- Підсумкова контрольна робота – максимум 25 б.¹³
- Письмова робота в рамках дослідницького проекту – максимум 30 б.
- Поточна аудиторна робота – максимум 33 б. (включає участь в обговореннях семінарських занять та бонусні види роботи)

Терміни й формат подання письмової роботи в рамках дослідницького компоненту курсу

Кінцевий термін подання роботи в рамках дослідницького проекту групи – семінар 10 (тобто за тиждень до презентації його результатів). Робота має бути подана як у паперовому, так і в електронному форматі (завантажена на MOODLE¹⁴ за посиланням, наданим викладачем).

- За роботи, подані в обох форматах на семінарі 9 (тобто за тиждень до кінцевого терміну) бонус – 3 бали.
- У разі запізнього подання роботи буде знято 3 бали за кожен день затримки.
- У разі неподання роботи в одному з форматів (паперовому або електронному) буде знято 5 балів.

¹³ Розподіл балів між категоріями «підсумкова контрольна робота» та «поточна аудиторна робота» доречно визначати, зважаючи на кількість студентів у групі. Чим менше студентів у групі, тим більше можливостей вони мають для того, щоб продемонструвати набуту компетентність під час аудиторних обговорень (відповідно, можна зменшити вагу письмового контролю знань). Натомість, у випадку груп по 30–35 студентів більшу вагу доречно відвести саме на письмові завдання.

¹⁴ MOODLE – Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment.

Умова допуску до складання заліку

Умовою допуску до підсумкового (залікового) аудиторного есе є наявність не менше 53 балів за роботу протягом семестру (тобто набрання 60% максимально можливої кількості балів) та відвідання не менше 50% семінарських занять. Необхідним є виконання обох цих умов.

Категорії оцінок за чинними національною системою оцінювання та Європейською кредитно-трансферною системою (ЄКТС)

<i>Кількість балів</i>	<i>Національна шкала</i>	<i>Шкала ЄКТС</i>	<i>Примітки</i>
91–100	зараховано	A	Відповідає рівню «відмінно»
81–90	зараховано	B	Відповідає рівню «добре»
71–80	зараховано	C	
66–70	зараховано	D	Відповідає рівню «задовільно»
60–65	зараховано	E	
53–59	незараховано	FX	Курс може бути зарахований за умови успішного перескладання заліку
0–52	–	F	Невиконані умови допуску до заліку (курс не може бути зарахований)

Авторське редагування

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Навчально-методичні матеріали

Електронне видання у відкритому доступі

**Електронний архів
Національного університету "Києво-Могилянська академія"
[eKMAIR](#)**

Богданова Олена Володимирівна

кандидат соціологічних наук
доцент кафедри соціології
факультету соціальних наук і соціальних технологій
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

olena.bogdanova@gmail.com

Офіційний сайт НаУКМА

<http://www.ukma.edu.ua>

Кафедра соціології НаУКМА

04655, м. Київ, вул. Григорія Сковороди, 2
Тел. 425-60-53

У виданні представлені навчально-методичні матеріали вибіркової дисципліни циклу професійної та практичної підготовки «Соціологія релігії», що викладається з 2006 року на бакалаврській програмі кафедри соціології факультету соціальних наук і соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія» для студентів за спеціальністю «соціологія».

Матеріали містять тематичний огляд навчальної дисципліни, специфікацію основних і додаткових джерел до кожної теми, рекомендації та вимоги щодо поточного й підсумкового контролю знань, деталізацію рейтингової системи оцінки знань, а також приклади матеріалів дослідницької складової курсу. Видання призначене для студентів і викладачів суспільствознавчих і гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів.